

ÁCS TIBOR

KISS KÁROLY

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:
TOLNAI GÁBOR

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
SZALAI SÁNDORNÉ

188920

ÁCS TIBOR

KISS KÁROLY

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1986

MTAK

651588

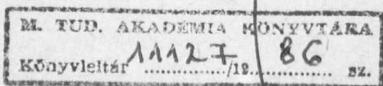
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4280 3

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1986

Ács Tibor

Printed in Hungary

TARTALOM

Ifjúkora és pályakezdése (1793—1824)	7
Tollal és karddal (1824—1837)	17
Alkotó évtized (1837—1848)	44
A szabadságharc ezredese (1848—1849)	71
Működése az abszolutizmus idején (1850—1866)	95
Tudományos életműve	109
Hadi műnyelv	115
Hadtudomány	134
Hadtörténet	168
Bibliográfia	187

IFJÚKORA ÉS PÁLYAKEZDÉSE

(1793 – 1824)

Kiss Károly 1793. augusztus 12-én Budán született, jómódú polgárosodó nemesi családban. Apja hosszú időn át volt Szeged polgármestere, majd főbírája. Gyermekkorát Algyőn töltötte, iskoláit Budán és Szegeden végezte. Kora ifjúságától példaképe Zrínyi Miklós, akinek arcképét „hazánk történetének megtanulásában különös jelességéért” kapta meg tanárától. A képet ágya fölé helyezte el, hogy állandóan emlékeztesse a lángoló hazafiságra, és lelkesítse az irodalom és a tudomány művelé-

sére. A nagy történelmi példakép adta meg az indítást a katonai pályához, a szépírói és hadtudományi szakírói munkálkodáshoz. De a fiatal diákra nagy hatást gyakoroltak a napóleoni háborúk hadjáratai és csatái is.

1809-ben háború színterévé vált Nyugat-Magyarország. Napóleon csapataitól Győrnél június 14-én vereséget szenvedett a magyar nemesi felkelés, a július 5-i és 6-i wagrami csatában pedig az osztrák főerő. Kiss Károly ekkor, 16 éves korában hagyta ott az iskola padjait, és mint naplójában 1809. szeptember 1-én feljegyezte: „Lettem katona, a 37. magyar gyalogezredben kadét. Papp József főhadnagy

hadfogadó tiszt Szegeden volt beiktatóm. »Szolgálati lapjának növendek rovatában pedig ez olvasható: „1809. szeptember 1. a báró Máriássy 37. gyalogezredbe 26 forint 53 krajcár felszerelési pénzletétele ellenében besorozták.” A kadétok életét 1810. március 6-án kezdte meg az ezred 2. zászlóalja 11. századában.

Az élénk eszű, tehetséges fiatal kadét szépirodalmi és hadtudományi tanulmányaira, írói hajlamának fejlődésére két tiszt, Kisfaludy Károly főhadnagy és Hirsch József alezredes nagy befolyást gyakorolt. Kisfaludy Károly a szépirodalom iránti érdeklődést és a szépírói hajlamokat erősítette a fogékony ifjában, Hirsch József alezredes,

ezredparancsnok-helyettes, aki az ezrediskola foglalkozásain figyelt fel a tehetséges kadétra, a hadtudományi ismeretek gyarapítására ösztönözte és katonai szakírói képességeit ébresztgette.

Kiss Károly három évi békeszolgálatát 1812-ben az Oroszország elleni háború kitörésével véget ért, ezredét beosztották a lengyel határt fedező tartalékhadtestbe. 1813. február 25-én kadét tizedessé léptették elő, miután 1813. augusztus 12-én Ausztria hadat üzent Napóleonnak, Kiss Károly is részt vett ezredével az 1813. évi hadjáratban; harcolt a drezdai és lipcsei csatákban, a köseni, eckertsbergai és hocheimi ütközetben.

Életének első csatájáról, az 1813. augusztus 26-i és 27-i drezdai csatáról, melyben Napóleon megverte az egyesült osztrák — orosz sereget, ezeket jegyezte fel naplójában: „... augusztus 26-án este alkonyatkor Drezden alá, állt az ütközet... 27-én Drezdennél a nagy ütközetben egész nap. Éltemben legelőbb... 28-án Drezden alól elriasztott minket Napóleon. Csehországban nagy sanyarúság közt visszahátráltunk.”

A hadjáratban tanúsított bátor magatartásáért 1813. december 12-én előléptették zászlóssá. 1814-ben részt vett Magyarországon a 37. ezred új, 4. zászlóaljának felállításában és Olaszországba való áttelepí-

tésében. Az 1815. évi hadjárat alatt harcolt a Les Bousesses-i ütközetben, Auxonne blokádjánál „s több más apróbb csatákban”. 1815. október 7-én a dijoni táborban léptették elő alhadnagynak. 1815. október végétől 1816. januárjáig Kiss ezrede gyalogmenetben áttelepült Franciaországból Galíciába.

Kiss Károly alhadnagy 1816 és 1821 között az ezred különböző századaiba, legtöbbit a 15. századba volt beosztva. 1821. július 1-től kinevezték a 3. zászlóalj segédtszti beosztásába, amelyet 1824-ig töltött be. Ekkorra Kiss látóköre kitágult, amelyhez nagymértékben hozzájárult, hogy mint írta: „... mint katona bejártam az ausztriai csá-

szári királyi birodalom országainak nagyobb részét. Mars közben, csatázva, vagy béketanyákon Szász, Bajor s többi német szövetségi tartományokat, Helvéczia és Olasz országokat.”

Galíciában töltötte életének egyik legszebb időszakát, amelyet a szolgálat mellett az elmélyült tanulás, a hazafias törekvések, a tudományos és irodalmi ambíciók, a Szontagh Gusztáv alhadnaggyal, a későbbi neves filozófussal egész életre szóló igaz barátságának kezdete jellemzett. 1818-ban pl. közösen elérték, hogy engedélyezték számukra a Lembergben állomásos magyar közlegénység képzését; a magyar írás és olvasás tanítását a

cs. kir. hadseregben először a Bell—Lancaster oktatási rendszer segítségével végezhatték.

Jelentős szerepe volt abban is, hogy 1820-ban, Zrínyi Miklós születésének 200. évfordulóján Lembergben Zrínyi-emlékünnepeket rendeztek. Rendszeres előfizetője volt a Tudományos Gyűjteménynek és az évente közölt előfizetési listákon található mintegy 10 magyar tiszt neve között szerepelt „Kiss Károly M. Bárá Máriássy Cs. Kir. Magyar Gyalog Ezrede Alhadnagya” is.

Kiss és Szontagh a lemergi kasszárnnyában határozták el, hogy a haza és a haladás ügyének szolgálatában bekapcsolódnak az új len-

dületet vett magyar irodalmi és tudományos életbe, „még pedig különösen az alig megpendített hadi szakba”.

Irodalmi munkásságának előzményeit 1836-ban így mondja el: „Ifjúságom korában dallokat írtam: hadiakat, ezeket az 1813. és 15-iki hadévekben táborozás és marsközben a fegyveres nép énekelgette, és szerelmeseket, mindezek jobbadán elvesztek, később politikai értekezéseket — ki nem nyomtathatokat, nevezetesen a katonai status jobb karban helyezettéséről magyar hazát illetve.”

Első publikált írása az *Egy este* című vers volt, amely 30 éves

korában, 1823-ban jelent meg a
Tudományos Gyűjtemény mellék-
lapja, a Szépliteraturai Ajándék
hasábjain.

1824 júniusában, amikor át-
helyezték a budai gránátos zászló-
aljhoz, új szakasz kezdődött életé-
ben. Ekkor már megindult Pest és
Buda irodalmi központtá válásának
folyamata. Kiss alhadnagyot meleg
barátsággal fogadták az idős és
fiatal magyar írók, Fáy András,
Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mi-
hály, Bajza József, Toldy (Schedel)
Ferenc és mások. Kiss nagy lendü-
lettel vett részt a pezsgő művészeti,
irodalmi és tudományos életben.

Kisfaludy Károly ösztönzésére
művelni kezdte a szépirodalom

szinte minden műfaját. Írt verseket, elbeszéléseket, színdarabokat, regényeket, irodalomtörténeteket, készített műfordítást. 1824 és 1830 között számos verse és novellája jelent meg az Auróra, a Hébe, a Muzárion, az Uránia, a Sas és a Felső-magyarországi Minerva oldalain. Kiss értékes tagjává vált a Kisfaludy Károly köré csoportosult írók híres Auróra körének. Szépirodalmi munkásságával egy ébredő korszak nemzeti irodalmának kibontakoztatásához nyújtott értékes segítséget. Különösen elbeszélései gazdagították a virágzásnak induló reformkori magyar irodalmat.

Kiss szerette a szépirodalmat, de mégsem érezte egészen a magáé-

nak. Írói útkeresését és irányváltását jelzi, hogy munkássága mindinkább átkerül a Tudományos Gyűjtemény és a Felső-magyarországi Minerva lapjaira. Szépírói munkásságának feladásában és hadtudományi szakírói tevékenységre való áttérésében a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása is szerepet játszott.

Hadtudományi és hadtörténeti értekezéseinek, munkáinak hosszú sorát 1825-ben nyitja meg, amikor a Tudományos Gyűjteményben közreadja „Édes Honunk”-nak ajánlva, az önálló magyar hadügy megteremtését is szorgalmazó, *A 37-dik Magyar Gyalog Ezred Történetei* című tanulmányát. Ezt kö-

vette minden esztendőben több kisebb nagyobb munkája és fordítása. Tudományos kutatómunkájának és publikációs tevékenységének programját 1828-ban fejtette ki a *Napóleonnak a háborút illető alaprendszabásai* című fordításának bevezetőjében.

A polgári átalakulást és nemzeti függetlenséget szorgalmazó reformokra gondolva felhívja a figyelmet a magyar viszonyok között a hadtudomány művelésének és megismerésének jelentőségére, és megállapítja: „Ha a szelídebb tudományokra akarjuk buzdítani polgártársainkat, el-ne mellőzzük őket a Haza fegyverrel való szolgálatjára is élesztetni.”

Kiss Károly magyar nyelvű irodalmi munkásságát cs. kir. katonai előjárói nem nézték jó szemmel. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy 14 évi alhadnagyság után, március 1-én léptették csak elő főhadnaggyá. Képességeit a cs. kir. hadseregben tiszti karrierje nem tükrözte vissza, de elégtételt jelentett a számára, hogy neves kortársai tehetségét és munkásságát elismerték. Jelen lehetett számos, ma már a történelemben számon tartott eseményen, például 1828-ban Kazinczy és Kisfaludy híres kézfogásán. A Pest dinamikus irodalmi és tudományos életében való aktív részvétel, a neves írók és tudósok barátsága új távlatokat

nyitott meg nézeteinek alakulásában, mindenekelőtt a hadtudományi kutatómunkájában, a katonai szakírói és műfordítói tevékenységében.

1829 májusában áthelyezik a budai gránátos zászlóaljtól a 37. ezred 3. zászlóaljába Nagyváradra, majd 1830-ban Szegedre az ezred főhadfogadó parancsnokságára.

Tiszti pályafutásának utolsó szakasza kedvezően indult, és végre úgy tűnt, hogy katonai beosztásai elő fogják segíteni tudós karrierjének kibontakozását is. A Magyar Tudós Társaság I. nagygyűlése 1831. február 17-én a délután 5 órától este 8 óráig tartó negyedik ülésén első esetben választottak meg

20 levelező tagot. A hivatásos katonatisztek közül először Kisst választották meg: „A harmadik sorban . . . Kiss Károly . . . 14” szavazattal hazai levelezőtagnak. Áprilisban kinevezték a 37. magyar sorgyalog ezred nagyváradi katonai nevelőintézete igazgatójának.

1831. április 20-án még Szegedről írt először negyedévi jelentést Kiss a Magyar Tudós Társaságnak, amelyben közli, hogy Szegeden nem jelent meg az év első negyedében magyar könyv, Temesvárról és Nagyváradról még nem kapott jelzést megjelenésekről. Beszámolt a szegedi iskolákban folyó magyar nyelvoktatás eredményeiről is.

1831. április 23-án már Nagyváradon találjuk, új beosztását május elsején vette át és megkezdte katonapedagógiai vezetői tevékenységét.

1831. július 1-én küldte meg a Magyar Tudós Társaságnak második negyedévi jelentését, melyben a parancsnoksága alatt álló katonai nevelőintézetben folyó magyar nyelvtanításról így számolt be:

„A nyelv oktatáson kívül meg vagyon határozva, hogy minden második nap a fegyvergyakorlások, belső szolgálati jelentések, mulatozások, éneklések, imádságok magyarul essenek meg.”

Ezek a példák, de a további munkássága is azt bizonyítja, hogy

nagy lelkesedéssel végezte katonapedagógiai tevékenységét és tett eleget akadémiai levelezőtagi kötelességének. Rendszeresen beszámolt az Akadémiának a Szegeden, Temesváron és Nagyváradon megjelent magyar kiadványokról, a tudományos és irodalmi eseményekről, az akadémiai nagyszótár és a szakszótár számára a katonai műszavak összeállításáról és szerkesztéséről. De 1831 októberében már panaszkodott: „hivatali helyezetésem időmnek nagy részét elfoglalja”.

Ezért kérelmezte József nádortól, hogy szolgálati és tudományos pályafutása alapján nevezzék ki a szervezés alatt álló Ludoviceum

harcászati és történelem tanárának. Naplójában a nádori kihallgatást így örökítette meg: „1831. november 20-ikban délelőtt a Nádornál voltam a Ludoviceum véget, kegyesen fogadott és jó reménységgel bocsájtott el magától.” December 24-én hivatalos írásos áthelyezési és kinevezési kérelmet nyújtott be a nádorhoz. A kérelemhez mellékelte 1830-ban készült tiszti minősítését is, amely szerint a szolgálatban szorgalmas és jól használható; előléptetésre a rangsorban alkalmas.

Az elkövetkezendő évek azonban nem hozták meg számára a várva várt áthelyezést. Sőt, előjárói egyre több akadályt gördítet-

tek irodalmi és tudományos munkássága elé. Ennek ellenére minden alkalmat megragadott, hogy erősítse kapcsolatát a Tudós Társasággal, és egyre eredményesebben dolgozott mint katonai nyelvújító, hadtudományi szakíró és fordító. Kezdeményezően lépett fel az Akadémián új katonatagok felvétele érdekében, és ennek köszönhető, hogy a II. nagygyűlés 1832 márciusában levelező taggá választotta ezredtársát, Szontágh Gusztáv főhadnagyot, valamint Baricz György hadmérnök őrnagyot, Kállay Ferenc ny. hadbíró századost és tiszteleti taggá báró Lakos János ezredest. Javaslatára az Akadémia — történetében először —

határozta el két fontos hadtudományi munka magyarra fordítását.

A cs. kir. budai főhadparancsnokság is felfigyelt Kiss egyre aktívabb politikai töltetű tudományos tevékenységére, és nem engedélyezte megjelenését az Akadémia augusztusi 1832. évi III. nagygyűlésén: „... egyszersmind értesemre adatott, hogy én figyelmemet inkább az alattam levő nevelőintézetre, mint más literatúrai dolgozásokra fordítanám.”

Nem törődve a figyelmeztetéssel tovább folytatta irodalmi, tudományos és akadémiai tevékenységét. A már keserűvé vált katonai pályán a 40 éves Kiss Károlyt 1833.

február 16-án végre előléptették alszázadossá, de továbbra is megakadályozták abban, hogy részt vegyen az Akadémia rendezvényein, és az 1833 novemberében megtartásra kerülő IV. nagygyűlésen. Ekkor már nézetei és munkássága alapján gróf Széchenyi István barátságát is elnyerte.

1833 szeptemberében Széchenyi felvetette az Akadémiai Alapszabály reformjának gondolatát, és Toldy Ferencet arra kérte, hogy csak megbízható és hallgatni tudó akadémiai rendes és levelező tagokat avassanak be a készülő reform titkaiba. Széchenyi ekkor kérte fel Kiss Károlyt, hogy az oldalán szálljon harcba az Akadémia alap-

szabályának módosításáért. Kiss biztosította Széchenyit arról, hogy elgondolásával egyetért, de mint — 1833. október 11-i levelében írja —: „... alávetve hivatalom rabigájának, meg jellennem gyűlésünkön nem lehet”. Széchenyi reformtörekvéseit támogatva kijelentette: hogy „... mióta Méltóságod barátságával engem megtisztelni tetszett, több erőt érzek lelkemben kifejtve: a haza ügye, ügyem volt mindenkor, ezért élni, s halni most még inkább kész vagyok.”

1834-ben változatlan energiával teljesítette levelezőtagi kötelességeit katonai beosztása mellett, és leveleiben rendre beszámolt a

megjelent magyar kiadványokról, színészek nagyváradai szerepléséről, tudományos tevékenységéről és publikációiról. De előjárói továbbra sem engedélyezték személyes megjelenését az Akadémia novemberi, V. nagygyűlésén.

Az 1835-ös esztendő Kiss számára a nagy csalódások éve volt. 1935. március 16-án végre előléptették századosnak, de áthelyezték a Lembergben állomásozó ezredhez századparancsnoki beosztásba. Így vége szakadt 10 éves magyarországi tartózkodásának. Az áthelyezés a cs. kir. katonai vezetés tudatos törekvése volt, hogy eltávolítsák a hazai politikai, tudományos és irodalmi életből.

Kiss, támogatva az országgyűlésben a magyar nyelv elismertetéséért folyó politikai harcot is, nagyváradi katonapedagógiai tevékenységét nemes gesztussal fejezte be. 1835. május 15-én alapítványt hozott létre a nagyváradi 37. magyar sorsgyalog ezred nevelőintézte magyar nyelvben legjobb előmenetelt tanúsító egy-egy alsó (4 pengőforint) és felső osztálybeli (6 pengőforint) ifjú számára. Kiss Károly szokatlan módon Bihar vármegyét kérte fel alapítványának kezelésére és a vizsgák alapján a jutalmak odaítélésére. A vármegye közgyűlésének határozata szerint „ezen hazafias tettéért mondott szíves köszönetjük”

mellett örömmel vállalták a felkérést.

Kiss Károly cs. kir. százados a vármegye határozatát már Lembergben kapta meg, ahol már az ezred 198 fős 11. századának kiképzését és mindennapi életét vezette. De itt sem feledkezve meg hazájáról és tudományos munkájáról. Ezt tükrözi az Akadémiához intézett következő levele is:

„Lemberg melléki táborból Augustus 28-kán. Kiss Károly

Tekintetes magyar tudós Társaság!

Midőn a tek. társaságnak sajnálkozva jelenteném, hogy távul kedves honunktól kemény hivatalomhoz kötve Nagyméltóságú E-

lölülönk hozzám bocsájtott meghívására jövő hó elsején megnyitandó nagygyűlésünkön meg nem jelenhetek, itt a külföldön is igyekezendek mennyire számos kedvetlenségeim engedik hazánknak, nemzetünknek, társaságunknak csekély tehetséggel bírói, honni és levelezői kötelességeimnek megfelelni.

Szíves üdvözetével a tekintetes társaságnak magát ajánlja

Kiss Károly kapitány”

Tehát egyre inkább elege volt a szellemét és alkotó tevékenységét gúzsba kötő katonai szolgálatból. Honvágy és betegség gyötörte. 1836 januárjában olyan rosszul

érezte magát, hogy megírta a végrendeletét. Betegsége alatt is állandóan érdeklődött a hazai ügyek iránt, és szorgalmasan levelezett barátaival.

Különösen érdekes 1836. január 13-i levele, amelyben beszámolt Toldynak a Kisfaludy emlékszerájára a katonák körében folyó pénzgyűjtés eredményéről, megjegyezve, hogy „a fiatalság, mellynek inkább szívében fekszik a nemzeti ügy mint Kegyed is tudja, jobbára pénz nélkül nem teheti azt, mit tenni óhajtana, az öregebbekben pedig vagy kihűlt már a honszeretet, vagy soha nem voltak egyebek pusztá szoldateskánál.”

1836 márciusában és áprilisában heves vitákat kellett folytatnia Anton Vogel ezredes, ezredparancsnokkal, hogy 3 hónapi betegszabadságát Budán tölthesse. Vogel ezredes Kiss betegszabadsági kérelmét visszaadta azzal, hogy válasszon Buda helyett más gyógyfürdőt, és csak április 17-én engedélyezi 3 hónapi szabadsága alatt „Budára fürdeni mehetni”. Az ezredes kötekedése, hogy Kiss ne Budára menjen, bizonyítani látszik az 1835. évi áthelyezés és a Pestről való eltávolítás, illetve távoltartás tudatos szándékát.

1836 júniusa és szeptembere között, több mint 4 év után ismét személyesen is bekapcsolódott az

Akadémia munkájába, és rendszeresen találkozott író és tudós barátaival. A Pest-Budán töltött hetek alatt — talán barátai bátorításának hatására is — megért Kiss lelkében a nyugdíjaztatás gondolata. 1836. szeptember 21-én nehéz szívvel, a megtorlások légkörében hagyta el hazáját, de azzal a szilárd elhatározással, hogy nyugdíjaztatását kéri, és életének hátralevő idejét a tudományos és közéleti tevékenységnek fogja szentelni.

1836. szeptember 25-én hivatalosan bejelentette ezredesének: „... századommal vesződni nem akarok többé, tavaszra úgyis nyugalomra lépni kívánságom”.

Döntése indokolt volt, mert elő-

menetelének útját állta a cs. kir. hadsereg tudatosan magyarelles elöléptetési rendszere, de még inkább politikai magatartása, tudományos és irodalmi tevékenysége. Könnyű szívvel mondott búcsút, hiszen 43 éves korára a 37. sorszámú tizenhét századából csak az egyiknek volt a parancsnoka. 1836 novemberében készítették el a nőtlen Kiss Károly cs. kir. századosról utolsó minősítését, amely nem mindenben tartalmazza az igazságot. Különösen vonatkozik ez az összegező megállapításra: „Megromlott egészségi állapota miatt alkalmatlan az előléptetésre. Soha és semmilyen okból nem mellőzték.”

Kiss türelmetlenül várta nyugállományba helyezését, ez különösen felerősödött benne, amikor megtudta, hogy ezrede Bécsben állomásozó 1. gránátos századának parancsnoka, a legjobb barátja Szontagh Gusztáv százados 1836 novemberében levélben bejelentette nyugállományba vonulását és Pesten való letelepedését. Kissnek — bár egyre nyugtalanabb saját helyzete és a hazai politikai viszonyok alakulása miatt — nagy diplomáciai érzékkal kellett intéznie 1837 tavaszán nyugdíjaztatását. Katonai előjárói is arra gyanakodtak, hogy nem betegsége, hanem politikai nézetei miatt szeretne nyugállományba vonulni. Kértek tőlem —

1837. március 9-én, írja — „...
oly értelmű kinyilatkoztatást, hogy
engem semmi egyéb, mint beteges
létem bírt nyugalmaztatásra, becs
és kötelesség lekötése alatt az ezredi
kormánynak leadtam . . . Önérzé-
sem ellenére írtam az oklevelet alá.”
1837. március 30-án végre „inva-
lidusnak nyilatkoztattam.”

Kisst 1837 márciusától egyre in-
kább a hazai események kötötték le,
mert minél hamarább Pest-Budán
elvbarátai körében, szerény nyug-
díjára támaszkodva akart élni és
dolgozni. Akkoriban ez a célkitű-
zés határozottan hazafias program
volt. A társadalmi reformokért és a
tudományos haladásért való tenni
akarásának adott hangot a már

Pesten élő Szontagh Gusztávval folytatott levelezésében.

Noha Kiss és Szontagh nézetei sok vonatkozásban azonosak voltak, több jelentős kérdésben vitatkoztak és eltérő véleményt képviseltek. Szontagh álláspontja szerint: „Itt a tűz terjed [ti. Magyarországon], mi nincs tetszésemre. Nekiünk béke kell, hogy anyagi és szellemi érdekeink gyarapodhasanak.” Kiss elítélte a nemzeti átalakulás folyamatát gátló elnyomó osztrák rendszabályokat, és szemrehányást tett barátjának azért, hogy nem tájékoztatta őt Lovassy László és társai ítéletéről.

Az óvatos Szontagh erre így válaszolt levelében: „Hogy a Lo-

vassyak elítéltettek, erről nem írtam semmit; mert úgy is tudósíttalak, hogy politikai újságot nem írok. Helyzetünk úgy hozza magával, hogy az ilyenekbe ne avatkozunk, annál kevésbé, menél több tüzet gerjeszt valami a hazánkban.”

Kossuth Lajossal és az országgyűlési ifjakkal szembeni megtorlásokról Kiss naplójában megállapította: „Szomorú eset gyászos következetű. Az alattomban vádló policzia százfejű hidraként nálunk is kezdi mardosni embertársait, a törvényes igazságtalanságra utat nyit.”

Az osztrák önkény tombol az országban, de ő alig várta, hogy hazatérhessen. 1837. május 8-án

megkapta az Udvari Haditanács engedélyét, hogy elfogadhatja Bihar vármegyei táblabírói kinevezését, és másnap 9-én hirdették ki a parancsot, mely szerint az Udvari Haditanács 1837. április 27-i G. 1583. számú rendelete alapján Kiss Károly cs. kir. századost 1837. május 15-i hatállyal nyugállományba helyezték évi 660 pengőforinttal. Kiss szavaival „... szegre függesztém kardom, 28 évi szolgálat után.” 1837. május 14-én már meghatottan írhatta naplójába „kedves hazánk határán félnyolcz órakor szerencsésen áthágván”. Így ért véget tiszti pályafutása a cs. kir. hadseregben.

Kiss Károly 1837. május 22-én érkezett meg Pest-Budára, hogy ott letelepedve bekapcsolódjon a tudományos és közéletbe. Magatartásának indítékai és politikai nézetei már az első napokban kiderültek. Egymás után találkozik a reformmozgalom vezető egyéniségeivel, író és tudós barátaival. Május 28-én Széchenyi Istvánnál volt. Másnap a Kossuth Lajos kiszabadításáért folyó akciót beszélte meg barátaival: „Ebéd után Vörösmartyhoz — Bajzához (Kossuth segedelem) — Helmeczyhez, Károlyhoz.”

Június 16-i érdekes naplóbejegyzése is egyértelműen bizonyítja haladó politikai állásfoglalását Kossuth Lajos letartóztatása ügyében: „Szontagh — Gabriely — Bugáth — Lutzerbacher — Vörösmarty — Bajza — Barabás — Kaskovics — Czuczor társaságban Zugligetben sétáltunk. Ebéd az Istenszemnél, ahol 5 Májusban éjfélután Kossuth Andrást [?] a királyi ügyek igazgatása elfogatta”.

Kisst a magyar politika, a tudomány, az irodalom és művészet neves személyiségei nagy várakozással fogadták, jelentős szerepet szántak neki. Meg akarták bízni a Nemzeti Színház vezetésével is, amit naplójában, 1837. július 6-án

így jegyzett fel: „Szontaghal Fay-nál, a magyar színész társaság igazgatását reám akarták bízni, nem fogadtam el.” Nagy lelkesedéssel kapcsolódott be a Magyar Tudományos Akadémia munkájába és a VIII. nagygyűlésen támogatta Tanárky Sándor őrnagy levelező taggá választását.

1837 utolsó hónapjaiban nagyon szoros barátság alakult ki közte és Vörösmarty Mihály között. Ettől kezdve naplójában éveken keresztül található ilyen és ehhez hasonló beírás: „Ebéd után Vörösmartyhoz egy pipa dohányra.”

Kiss Károly tevékenységét a cs. kir. hatóságok Pestre érkezésétől fogva figyelemmel kísérték. 1837.

december 27-én Kiss tudomására jutott, hogy a helytartótanácsot megbízta a budai főhadparancsnokság, hogy — mint írja: „conditiomról és politikai véleményeimről jelentést” adjon.

Az 1838-as esztendő számára örömeket és csalódásokat is hozott. Januárban engedélyt kapott Csongrád vármegye táblabírói címének viselésére. Több hadtudományi fordítást véleményezett, és tagja volt annak a három fős bizottságnak, amelyet az Akadémia bízott meg „a hadi tudományok terminológiájának együtt készítésére”. De csalódás is érte, mivel a IX. nagygyűlés nem őt, a legrégibb és legaktívabb katonatiszt levelező

tagot jelölte és választotta meg a gróf Festetics László alapította és 1830 óta üres matematikai osztály hadtudományi rendes tagi székbe, hanem a csak egy éve levelező tag, de már 1809-ben katonai szabályzat-szerkesztő munkásságot kifejtő idősebb Tanárky Sándor őrnagyot.

Kiss és Tanárky között a választás után nem romlott meg a viszony. Sőt, közös erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az Akadémia többet foglalkozzon a hadtudománnyal és a hadtudományi műnyelvvel.

1839-től közéleti szereplése fokozódott, egyre több társadalmi egyesület munkájába kapcsolódott be. Részt vett a Kisfaludy és az

Almanach Társaság, valamint a Hengermalom Rt. tevékenységében. Figyelemmel kísérte az országgyűlési küzdelmeket, és bekapcsolódott az újoncállításról folyó nagy vitába. Április 20-án Pest vármegye közgyűlésén „egy ujoncz állítási javallat”-át átadta a küldöttségnek.

Nagy társasági életet élt, részt vett az írók, művészek és tudósok zugligeti kirándulásain. Tartotta a kapcsolatot Széchenyivel, ezt jelzi 1839. szeptember 19-i feljegyzése: „Gróf Széchenyi Istvánnal, és Clark angol építésszel a Duna hídján.” Rendszeresen látogatja a súlyos beteg Tanárky Sándort, aki 1839. december 28-án meghalt.

1840 januárja újabb izgalmat hozott számára, mivel nem várt parancsot kapott: „magam egy Rearbitráló bizottság elében állítani”. Kiss Károly nyugállományú cs. kir. százados csak nehezen tudta elhárítani a reaktivizálás veszélyét.

Az országgyűlési küzdelmek és a közvélemény követelésére 1840 májusában szabadon bocsátották a politikai foglyokat. Örömmel jegyezte fel május 10-én: „Este 7 óra, kor a közbocsánat kihirdetése után 1837. május 5-én befogatott Kossuth Lajos országgyűlési újságíró a budai vár fogságból kibocsátotta.” Május 16-án: „Az országgyűlésről megérkezett Klauzál Gábert meglátogattam. Magyar szín-

házban este Spielbergből megszabadult Lovassy László nagy éljen kiáltással fogadtatott.”

A Tanárky Sándor halálával megüresedett akadémiai hadtudományi rendes tagi hely betöltése körüli intrikák szintén izgalmakat okoztak 1840 márciusától szeptemberéig.

Az Akadémia XI. nagygyűlésén két jelöltet állítottak, Stöck Ferenc nyugállományú cs. kir. ezredest, aki tudományos múlttal nem rendelkezett és Kiss Károlyt.

A nagygyűlés 1840. szeptember 5-i, kilencedik ülésén a 39 szavazatból Kiss Károlyt 31-gyel megválasztották hadtudományi rendes tagnak, Stöck Ferenc 8 szavazatot

kapott. A választást az alapítványt létesítő Festetics László 1840. november 16-án jóváhagyta. Kiss Károlynak nagy elégtételt jelentett, hogy tudományos munkáját mint rendes tag folytathatta.

1840. december 14-én, az akadémiai kisgyűlés 27. ülése első napirendjeként olvashatta fel székfoglaló értekezését.

Közéleti tevékenységének újabb állomása 1841. február 21-én: „Délelőtt kisdedovó intézeteket Magyarországon terjesztő társaság közgyűlésén, a választottsági tagok közé választattam, minek nagyon megörültem”. Ebben az esztendőben kezdődött el közeli ismeretsége Kossuth Lajossal és más neves

politikusokkal. Elősegítette ezt az a tény is, hogy a nőtlen Kiss a Kossuth családdal Pesten egy házban lakott, távoli rokonának és barátnőjének, Lászlóné Szücs Jozefának Szép utca 3. számú házában.

1841 augusztusában Kiss és Bajza József a XII. nagygyűlésnek levelező tagul ajánlják az országos hírnévnek örvendő „Kossuth Lajos urat a Pesti Hírlap szerkesztőjét”, de a tagok nem választják meg.

1841 utolsó hónapjaiban szűkebb társaságban rendszeresen találkozott Kossuthtal és családjával, Deák Ferencsel, Bezerédy Istvánnal, Klauzál Gáborral, Pulszky Ferencsel, báró Eötvös Józseffel és másokkal. 1841. november 30-án részt vett

Kossuth fia, Ferenc keresztelőjén is. A korszak legnevesebb személyiségeivel cserél eszmét politikai, gazdasági, tudományos és irodalmi kérdésekről.

Tevékenységét a reformeszmék határozták meg, ezek szellemében fogant több hadtudományi írása, így 1841-ben a Tudománytárban közreadott *Áttekintette a külföldi legújabb hadi literatúrájának, bevezetésül egy pillanat a mienkre is* című. Ebben kimutatta: a hadtudományi irodalom elmaradottságának legfőbb oka az, hogy nincs önálló magyar állandó hadsereg. Ezt húzta alá, amikor megállapította: „Honi literatúránk közt a hadi legterméketlenebb! De nem csoda, mert

nincs valódi nemzeti katonaságunk.” Az a véleménye, hogy a korszerűtlen nemesi felkelés rendszere és a cs. kir. hadseregnek teljesen alárendelt magyar ezredek nem helyettesíthetik az önálló magyar hadsereget és az azt kiegészítő nemzetőrséget. Elvetette a feudális hadügy maradványait és a Habsburg-hadügytől való függést, és síkra szállt az önálló polgári hadügyért, a magyar hadseregért és hadtudományért.

Felhívta a közvélemény és a reformmozgalom vezetőinek figyelmét arra, hogy *„e tekintetben is ébredjünk, haladjunk”*, de hogy egyszer *„elérjük azon kort, mellyben országosan és törvényszerűleg meg-*

alapítva nemzeti katonaság létrejöhet”, azért állandó küzdelmet kell folytatni. Közéleti és tudományos tevékenységében a negyvenes években ez az alapvető célkitűzés vezeti.

Kiss egészen radikális politikai nézeteknek is hangot adott, igaz ezt nem nyilvános publikáció, hanem naplója bizonyítja. 1842. június 16-i naplóbejegyzése találóan jellemzi a feudális arisztokráciát: „ezek a mágnások — egy-kettő kivéve — valóban híjában való terhei a földnek, alkalmatlanok mindenre”, „könnyen lehetnek hazaárulók” és „a megvesztegetés méltelye elfogadására elromlott moralitások miatt mind alkalmatosak

— vesszen el a ronda népfaj”. Éles szavakkal bélyegezte meg a Bécset kiszolgáló arisztokratákat, akik sokat ártanak a hazának, és előre megjósolta, hogy még többet fognak ártani a nemzeti ügynek. Értékelését 1848–49-ben játszott áruló szerepük teljes mértékben igazolta.

1843-ban Kiss kezdeményezései új lendületet adtak az Akadémián folyó hadtudományi munkának. Több munkája elkészült és megjelent. Októberben, az Akadémia nagygyűlésén azzal hívta fel a figyelmet, hogy sikertelenül ajánlotta nyolcadmagával levelező tagnak „Stancsics Mihál urat” és hatodmagával tiszteleti tagnak azt a

gróf Lamberg Ferenc vezérőrnagyot, aki mint királyi biztos 1848 szeptemberében az elkeseredett fővárosi nép dühének esett áldozatul.

Az Akadémián kívül aktív tevékenységet fejtett ki a Magyar Iparegyesületben, a Kisfaludy Társaságban, a Magyar Természettudományi Társulatban, a Kisded Kórházi Egyesületben, a Mátyás király szobrászi választmányban. A Kossuth irányította hazai ipar fejlesztését szolgáló nemzeti mozgalomban ő is vezető szerepet játszott. Erről tanúskodnak 1843. szeptember 27-én feljegyzett alábbi sorai: „Ipar egyesületi választmányban: Kossuth elnök, Csanády

jegyző, Valero, Kunnwalder, Simon Florent, Török, Szabó János és én.”

A Kossuthékkal való barátsága is egyre szorosabbá fonódik. Ezt bizonyítják az alábbi naplójegyzetek: 1843. május 13. „Kossuth Lajos és Meszlényi Teréz 10-én született Vilma leányuk megkeresztetése. Én és Lászlóné tartottuk keresztvízre.” 1844. május 26. és 27. „Pirosfülkösd hajnal hasattával szül. Kossuth Lajosnak és Meszlényi Theréznek fia — Tivadar-Károly-Lajos... Kossuth Lajos tegnap született fia megkeresztetett este. Székács József evang. pap által. Keresztanya: Én és Wesselényi Miklós br.; kr. anya László — Szüts

Jozefa. Keresztelés alatt dörgött, villámlott. Atya a kisedet hajós kapitánynak szánta.”

Kiss nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy az elhunyt katona akadémikusok — báró Lakos János vezérőrnagy, Baricz György alezredes — helyére új tagokat válasszanak meg az általa javasolt 3 hadtudományi szakíró: Czecz József hadnagy, Korponay János főhadnagy és Ujváry István ny. százados közül. Ezenkívül támogatta Mészáros Lázár alezredes jelölését is.

A XV. nagygyűlés 1844. decemberi választásán Korponayt 24 és Mészároost 21 szavazattal levelező tagnak megválasztotta. Az Akadé-

mia történetében először Kiss javasolta, hogy a matematikai pályakérdések közé vegyenek fel egy olyan megoldandó hadtudományi pályakérdést, amely hazánkat északról ért ellenséges támadása elhárításának hadászati és harcászati problémáival foglalkozna.

Kiss érdekes hadműveleti pályázati javaslatát a nagygyűlés nem fogadta el, de talán sejthető, hogy miért nem. Északról csak a cári Oroszország támadása fenyegetett — amelyet viszont 1833 óta szövetségi szerződés kötött a Habsburg-birodalomhoz. Így Kiss témakitűzésében az egész korszakot átlengető félelem fogalmazódott meg az „éjszaki hatalom” ellen, amely el-

tiporta az 1831. évi lengyel felkelést, s attól kezdve az európai demokraták agitációjának célpontja lett. A szövetséges cári hadseregnek ellenséges támadását az Akadémia vezetése még teoretikusan sem volt hajlandó feltételezni, bár a védekezés lehetőségének kidolgozása valóban egy nemzeti hadsereg érdekében — káderei felkészítésének szolgálatában állott volna. Biztos, hogy számos magyar nemzetiségű tiszt kapcsolódott volna bele a hadtudományi pályázatba, ha azt az Akadémia meghirdeti.

Kiss Károly 1845-ben szerepet vállalat a budai polgárőrség kiképzésében, zászlóavató ünnepségük begyakoroltatásában. Közéleti

tevékenységében nagy helyet kapott a Végegylet vezetésében való szereplés is.

1845. augusztus 9-én a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VI. nagygyűlésének mintegy 500 résztvevője előtt a mohácsi csatatéren elemzését adta a történelmi sorsfordulót előidéző csatának. E szokatlan helyszínen valószínűleg a legelső ismeretterjesztő hadtudományi előadás hangzott el.

Igen aktívan vett részt különböző akadémiái rendezvényeken az Akadémia fejlesztését célzó reformterv vitájában, képviselve a hadtudomány érdekeit. A XVI. nagygyűlés fogadta el az akadémiái szabályok reformját, amely szerint a továbbra

is a matematikai osztály körébe tartozzanak a „hadi tudományok” és az 1845. november 22-i ülés döntése alapján a három katona tagot besorolták a mathematicai osztály keretében létrehozott al-osztályba.

1846-ban éles harcot folytat Kiss azért, hogy egyenrangú tudománynak ismerjék el a hadtudományt. A hadtudomány emancipálásáért folyó küzdelem az 1846. decemberi XVII. nagygyűlésen érte el tetőpontját. Kiss határozott hangú felszólalásának eredményeként az Akadémián a hadtudományt nem mellőzték, a hadtudományi alosztályt osztályként kezelték és pályázatot is kitűztek.

A folytatás is pozitív volt, 1847 májusában Kiss elkészíti a hadtudományi műnyelv tárgyában előterjesztését, amelyet a kisgyűlés cselekvési programként elfogad.

Politikailag még jelentősebb, hogy ugyanazon az ülésen felolvasta *Hazánk hadi ügyeiről* vagy pontosabban *Hadi ügyünk a nemzet átalakulása korszakában nagy figyelmet érdemel* című értekezését. A polgári forradalom előtt 10 hónappal éles kritika tárgyává tette a magyar hadügy és hadtudomány elmaradt helyzetét, amelyre pedig „a szabadság fenntartására” szükség van. „S halálunk bizonyos, ha mielőbb ki nem vetkőzünk a hadügy, s melly ennek lelke a hadtudomány

iránti indolentiánkból.” A továbbiakban a „czélszerű ujonczozás, fegyveres erőnk rendszeresítése, s végül a polgári őrhad szerkezete, mint a fegyveres erő kiegészítő része felől terjesztvén elő nézeteit”. Kiss ismételten kifejtette a haladó polgári hadügy programját, hogy ezzel is támogassa a nemzeti hadügy, haderő és hadtudomány megteremtéséért folyó küzdelmet.

Fellépésének volt köszönhető az is, hogy a XVIII. nagygyűlés december 21-i ülése kitűzte 1849. március 31-i határidővel, 50 arany jutalommal az első akadémiai hadtudományi pályázatot a következő témából: „Minthogy hazánkban — eddig felkelés rendszerre

alapított honvédelem magas hivatásának többé meg nem felelhet, adassék elő a nemzet átalakulásának e korszakában mikép lehetne a — honvédelmet a mostani hadak és harczviselés elveihez alkalmazva legczélszerűbben felállítani.”

Az első akadémiai hadtudományi pályázattal kapcsolatban annyit érdemes megjegyezni, hogy már a szabadságharc alatt, a kisgyűlés 1849. június 11-i ülése foglalkozott vele. Az ülésen Kiss Károly honvédezredes, hadtudományi rendes tag is jelen volt, amikor a titoknak jelentette, hogy „a folyó évre kitűzve volt, s a magyar honvédelmi rendszer átalakítását tárgyaló hadtudományi jutalomkérdésre

egy felelet sem érkezett”. Mire az ülés úgy határozott, hogy „miután a kérdés azóta a gyakorlati téren áll”, a pályázatot leveszik a napirendről.

Az új magyar forradalmi honvédelem 1849 közepére valóban teljesen kiépült, és abban jelentős szerepe volt Kiss Károly hadtudományi elméleti és gyakorlati katonai szervező tevékenységének is.

1848 elején viharos forradalmi események rázkodtatták meg Európa államait. Magyarországon is érzékelhető volt, hogy döntő változások érlelődnek. Ezt tükrözték a pozsonyi országgyűlés vitái és más politikai jelenségek. Kiss Károly sem maradt tétlen. Az akadé-

miai kisgyűlés 1848. március 6-i, kilencedik ülésén hangzik el „folytatólagos előadása a *hadí ügyünk* korszerű átalakulásáról”. Az ülés elhatározta, hogy az előadás kivonatát közre kell adni az *Académiai Értesítő*ben. Ezt a hírt közli a győztes forradalom után két nappal, a *Társalkodó* március 17-i száma is.

1848. március közepével véget ért életének egyik legtermékenyebb évtizede, melyet hadtudományi és szakírói munkásságának, társadalmi és közéleti tevékenységének szentelhetett. Számos neves kortársával együtt a reformokért folytatott küzdelmével egyik szellemi előkészítője és élesztője volt a

nemzeti függetlenségnek és a polgári átalakulásnak. Óriási érdeme-
ket szerzett az önálló nemzeti
hadügy és a magyar hadtudomány
alapjai lerakásában. Kiss Károly ny.
cs. kir. százados, akadémiai had-
tudományi rendes tag munkássága
nélkül valószínűleg nehezebben
bontakozott volna ki a forradalom
honvédelmének oly látványos és
eredményes fejlődése.

A SZABADSÁGHARC EZREDESE

(1848 — 1849)

Az idős Kiss Károly életének legkiemelkedőbb szakasza 1848 márciusa és 1849 augusztusa között játszódott le: negyedszázad alatt kiforrott haladó polgári hadtudományi nézeteit az új hadügy kiépítésében való aktív részvétellel valósíthatta meg. A forradalom győzelmének első napjától heves vita folyt az új honvédelem kiépítésének útjairól, a fegyveres erő szervezetéről, irányításáról, kiképzéséről és más fontos katonai kérdésekről. Különösen a forradalmi nemzetőrség felállítása kö-

rül csaptak össze élesen a nézetek.

Kiss — a hadtudomány közismert és kiváló szakértője — 1848. március 17-én két helyen is kifejtette álláspontját az új polgári honvédelem tárgyában. Egyrészt a közvélemény elolvashatta a Társalkodóban megjelent hírt *Hadi ügyünk korszerű átalakulásáról* című akadémiai folytatólagos előadásáról, másrészt, ami talán még fontosabb volt, Kossuth Lajoshoz intézett levelében felhívta a figyelmet a megoldásra váró legjelentősebb problémákra.

Ebben, a magyar honvédelmi politikai alakulását befolyásoló levélben elmondta: „... mint ka-

tonát többi közt leginkább érdekel a *honvédelem*, és az ezzel egybe kapcsolt *nemzeti őrhad*; mindkettőről sokat gondolkodtam, itt s ott írtam is; távol legyen tőlem, tanácsadásommal teremtető elmédnek némi irányt adandni, de megengedj, ha azt írom, s kérlek: az *állandó katonaságot elne-töröljétek, helyhettessétek azt mint már sok helyen van az alkotmány közé, vagy alá — ha úgy akarjátok, mert baricad mögött harcolhat ugyan a nép, a belbátorság fentartására jó ugyan a nemzeti őrhad, de a külső ellenség ellen jól rendezett állandó katona kell, de ezt egy pillanatban felfújni nem lehet, ennek már kiképezve békében is készen állani kell, amely nemzet hadi*

ügyét el-szorgalmatlanítja, mindig drágán fizeti meg az árát, mi Európában vagyunk nem Amerikában . . .”

Kiss a hadtörténet, a polgári forradalmak tanulságait és a magyar sajátosságokat figyelembe véve átgondoltan mutatta be a forradalom legfontosabb feladatát a hadügy terén. Előre megsejtette, hogy a magyar forradalom és függetlenség külső és belső ellenségei, ha kell, fegyverrel is fel fognak lépni a kivívott vívmányok ellen. Ezért fejtette ki Kossuthnak a népre alapozott forradalmi honvédelem és legfontosabb összetevőinek legcélszerűbb rendszerét, belső és külső funkcióit.

A honvédelem alappillérenek a polgári alkotmányosságnak alárendelt, korszerűen szervezett, kiképzett önálló nemzeti hadsereget tekintette. Leveléből kiderül, hogy ennek a Habsburg-haderőtől független magyar hadseregnek a megteremtése azonnali feladat, mert „ezt egy pillanatban felfűjni nem lehet, ennek már kiképezve békében is készen állani kell”. Ha ilyen „állandó katonaság” nem lesz létrehozva az esetleg támadó „külső ellenség ellen”, akkor annak a nemzet „drágán fizeti meg az árát”.

A nemzetőrségnek is felvázolta a honvédelem szempontjából szükséges szervezetét, irányítási rendszerét és feladatait. Mindenekelőtt

szükségesnek tartotta, hogy az ország nemzetőrsége centralizált és egységes szervezetben, egy parancsnok vezetése alatt tevékenykedjen. Így lesz csak képes a centralizált nemzetőrség intézménye belső karhatalmi, de ha szükséges, külső védelmi funkcióit teljesíteni.

A levelében kifejtett elvek hatással voltak a Batthányi-kormány honvédelmi politikájára. Ezt igazolják a nemzetőrség és a hadügy más kérdéseiben elfogadott törvények és intézkedések.

Kiss Károly — a honvédelemmel kapcsolatos elveinek kifejtése mellett — vezető szerepet vállalt a fővárosban a polgári forradalom új fegyveres erejének, a nemzetőr-

ségnek megszervezésében és kiképzésében.

A Rendre Ügyelő Választmány 1848. március 19-én engedélyt kért a budai főhadparancsnokságtól, hogy Kiss Károly ny. cs. kir. százados irányítsa a pesti nemzetőr-ség megszervezését és kiképzését. Móga János tábornok, pesti városparancsnok alábbi engedélye alapján folytatta Kiss a tevékenységét:

„32. sz. Cs. Kir. Pest városi
katonai parancsnokság
Kiss Károly nyug. cs. kir. századosnak

A vezénylő tábornok úr a Pesten felállítás alatt álló nemzeti gárda kérésére engedélyezni méltóztatott

önnek azt, hogy annak kiképzését mint szolgálatonkívüli átvegye. — Amit itt az ön tudtára adunk.

Pest, 1848. március 21.

Móga tábornok.”

Kiss nagy aktivitással vett részt a fővárosi polgárőrség átszervezésében, a nemzetőrség egységesítésében és a pesti őrhaditanács munkájában.

A nemzetőrség fejlődésének új szakasza kezdődött el 1848. április 20-án, amikor létrehozták a Batthányi Lajos miniszterelnök mellett működő egységes vezető testületet — az Országos Nemzetőrseregi Haditanácsot. Kiss Károlyt tanácsos és a politikai ügyek referense

lett. A Haditanács hat osztályának megalakulásakor pedig a politikai osztály főnökévé és a nemzetőri iroda igazgatójává nevezték ki. Ebben a beosztásban dolgozott 1848. november végéig.

Kiemelkedő érdemeket szerzett 1848 nyarán a XXII. törvénycikk végrehajtásában, a nemzetőrség és a honvédség szervezésében, felszerelésében és kiképzésében. Nevéhez fűződnek a legfontosabb haditanácsi rendeletek, intézkedések, felhívások és levelek megfogalmazásai, kidolgozásai és közreadásai. Valószínűleg szerepet játszott az 1848. májusi tervezet elkészítésében, amely alapján a nemzetőrség keretében 10 zászlóaljból álló „rendes

nemzeti katonaság” honvéd sereg alakult meg. A „honvéd” elnevezés alkalmazását ő kezdeményezte, szorgalmazta.

Összeállította *A Magyar Nemzeti Őrseregnek kötelező szabályai* öt füzetét. Az 1848. július elején megjelent első füzet — *A Nemzeti Őrsereg kötelességei és szolgálat-szabályai* — nagy sajtóvitát indított el. Sok elvi kifogás merült fel, bírálták az osztrák szabályzat felhasználása miatt. A vita ellenére bevezetésével a nemzetőrség rendjét, kiképzését és alkalmazását eredményesen szabályozták.

1848. június 19-én őrnaggyá, szeptember 22-én pedig alezredessé léptették elő.

A szeptemberi fordulat idején ki akarták nevezni az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének, de ezt nem vállalta el. A nehéz szeptember végi és október eleji napokban számos jelentős honvédségi ügyben jelent meg a hivatalos lap, a Közlöny hasábjain ez az aláírás „Az elnök helyett, Kiss Károly őrnagy”, illetve később „Az elnök helyett, Kiss Károly alezredes.”

Kiss a Kossuth vezette Országos Honvédelmi Bizottmány mellett az új honvédszászlóaljokat szervezte. Ezért 1848. október 23-án elismerésként „Kiss Károly nemzetőrségi alezredes, s az országos haditanácsnál politikai osztályfőnök, alezredesi rangjában, s jelen alkalmazásá-

ban meghagyatva, a honvédsereghez" áttétetett.

1848 szeptemberétől a hadügy-minisztérium háttérbe szorulásával egyre nagyobb szerepet játszott a nemzetőrség és a honvédség szervezésével foglalkozó Nemzetőrségi Haditanács. Az események középpontjába került Haditanács Kiss Károly vezette irodájából kerültek kibocsátásra az újoncozással, a honvédségi és nemzetőrségi ügyekkel kapcsolatos rendeletek, intézkedések. Kiss Károlynak nagy szerepe volt abban, hogy Batthány miniszterelnök lemondása után, a Honvédelmi Bizottmány működésének első napjaiban, a Haditanács volt az egyetlen olyan katonai

intézmény, amely zökkenőmentesen intézkedhetett fontos hadseregszervezési kérdésekben. Kiss mindenben támogatta és segítette Nádosy Sándor alezredest, a Haditanács lovassági osztályának vezetőjét, akit — miután Kiss nem vállalta el — kineveztek a Haditanács elnökének.

Kiss Károly alezredes 1848. november 3-án a Haditanács politikai osztályának főnökeként a Honvédelmi Bizottmányhoz tervezetet juttatott el az új honvéd zászlóaljok szervezésének meggyorsítása érdekében hadmegyék felállítására. A tervezet bevezetőjében szükségesét így indokolta: „Hogy a honvéd zászlóaljaknál, nem külön-

ben az állandó nemzetőrségnél is a szolgálat minél pontosabban kezeltessék, s kivált az alakulásban álló új honvéd zászlóaljak minél előbb harczolható állapotba hozathassanak, célravezetőnek véli a nemzetőrseregi tanács az országot 7 hadmegyére felosztani, s mindegyik hadmegyébe egy-egy hadfelügyelőt rendelni.” Ez a tervzet némi módosítással rendelet formájában megjelent a Közlöny 1848. november 11-i számában. A Kiss kezdeményezte hadkiegészítései szervezet felállítása is elősegítette a régi cs. kir. katonai szervezet leépítését és a forradalom védelmének jobban megfelelő katonai szervezet megerősödését.

1848. november végén az Országos Honvédelmi Bizottmány elrendelte a hadügy egységes irányítása érdekében a Haditanács és a hadügyminisztérium egyesítését, aminek során a hadügyminisztériumból formálisan kivált a nemzetőrségi ügyek intézése. 1848. december 2-án került az Országos Honvédelmi Bizottmány elé az Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848/9594. számú tervezete „nemzetőrseregi osztály” felállításáról. A tervezet a 8 fős osztály főnökének Kiss Károly alezredest ajánlotta, aki „ezen ügyet már a nemzetőrség felállításától fogva kezeli”. A nemzetőrségi osztály feladatával kapcsolatban a had-

ügyminisztérium átszervezésével foglalkozó intézkedésben csak az szerepelt: „Az eddigi nemzetőrségi tanács ügyeivel ideiglenesen alezredes Kiss Károly bizatik meg (a Belügyminisztériumban).”

Ezekben a decemberi napokban nagy erőfeszítéseket tett, és több intézkedést dolgozott ki a nemzetőrség harckésztségének fokozása és a csatatereken történő helytállása érdekében.

Katonai beosztása kötelességeinek teljesítése mellett nem hanyagolta el részvételét az akadémiai kisgyűlések ülésein március és december között, kivéve a szeptemberi és októberi időszakot, amikor minden idejét és energiáját a

honvédzászlóaljok szervezése és a nemzetőrségi ügyek intézése kötötte le.

Az 1848. december végi súlyos katonai helyzetben készültek a Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 4-i megnyitására és Kiss Károly honvéd alezredest, akademikust kérték fel, hogy a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként vegyen részt „a hadi főtanodában tartandó felvételi vizsgálatnál”. Kiss az 1848. december 30-án kelt meghívóra ezt írta: „A körülmények fogják csak elválasztani megjelenhetek-e?” Erre a megjelenésre Buda 1849. január 4-i és Pest január 5-i kiürítése miatt nem került sor. Kiss naplója is ezt bi-

zonyítja, mert 1849. január 4-én feljegyezte: „Földön futó bujdosás.”

A katonai helyzettel teljesen tisztában levő Kiss Károly ugyanaznap, amikor a meghívót kézhez kapta, ezeket a sorokat írta barátjának, Toldy Ferencnek az Akadémia titoknokának:

„Kedves Ferim! Küldöm a pünkösdi címeiket. Küldöm egyzersmind a Kausler munkájához az atlaszt — igen drága mű, nem szeretném ha ellenséges inváziókor vandál-kezek által szétromboltatnék, rejtse el az Académia Könyvtárában — míg nyugodtabb idők bekövetkeznének.

Pesten Decemb. 30. 1848.

Kiss Károly”

A levél másik oldalán Mészáros Lázár vezérőrnagy, hadügyminiszter, levelező tag kivételével közli Kiss az akadémikus katonák beosztását és rendfokozatát:

„Kiss Károly alezredes

Kállay Ferenc őrnagy, a legfelsőbb hadi törvényszék bírója

Korponay János őrnagy, hadügyminiszteri titkár”

Kiss Károly 1849 januárjától Debrecenben már mint a hadügyminisztérium nemzetőrserégi osztályának főnöke dolgozik, de mellette megbízták a katonanevelési osztály vezetésével is.

Március 20-án a hadügyminisztérium 6002 számú felterjesztéssel

kéri Kossuth Lajostól, az OHB elnökétől az 56 éves Kiss Károly alezredes ezredesi előléptetését „mert előbb a Nemzetőrseregi Haditanácsban, majd annak megszűnte után a Hadügyminisztériumban fáradhatatlanul és nagy hozzáértéssel intézte a nemzetőrség ügyeit”.

Kossuth március 23-i válaszában kifejti, hogy jelenleg a harcban kitűntek elismerése van soron, ezért „igénylik a körülmények mostan még Kiss Károly alezredes megérdemlett előléptetésének is elhalasztását. De a honvédelmi bizottmány fenntartja magának a megnevezett alezredesre is később különös tekintettel lenni”.

Kiss azonban nem a rendfokozat miatt szolgálta a forradalom honvédelmét, hanem hazaszeretetből és meggyőződésből. Idős kora ellenére eredményesen töltött be egyszerre két hadügyminisztériumi osztályvezetői beosztást. Végre 1849. május 10-én sorra került a hadügyminisztérium legrégibb és legidősebb osztályfőnökének ezredesi előléptetésére is.

Kiss Károly 1848–1849-ben az ideológiai és osztályelkötelezettséget kívánó kritikus helyzetekben — bár nem csatlakozott a radikálisokhoz — mindig helyt állt, és tette, amivel megbízták. Az 1849. április 14-i trónfosztás és a Függetlenségi Nyilatkozat után beosztásáról nem

mondott le, feladatkörét továbbra is lelkiismeretesen ellátta.

1849 májusában és júniusában a hadügyminisztérium átszervezése után is a nemzetőrség és a katonai nevelés ügyeit irányította. Ám e mellett már részt vett az MTA kisgyűlés június 4., 9. és 11. ülésein is. Ebben az időszakban kialakult nézeteiről július 1-i naplófeljegyzését érdemes idézni, amelyben elkeseredett hangon vázolta fel a súlyos katonapolitikai helyzetet előidéző okokat és a lehetséges következményeket.

Helyzetelemzésében a következőket írta: „Minek utána június havat Pesten Budán, a forradalom harcainak különféle állása, és

körülményei közt töltöttem . . . ,
midőn t.i. az orosz intervencio ellen az európai hatalmasságok közül, senki, de senki még csak tiltakozólag sem lépett fel, világos lőn előttem, hogy a magyar forradalom magára hagyatva, bukni fog. Bukni nem azért, mintha az osztrák hadaknak ellen nem állhatna, mert a magyar egészen szervezetlen fiatal hadnak sikerült nem egyszer az osztrák hadakat nyílt nagy ütközetben is legyőzni.”

Kiss, a hadtudós és katona előre látta a kikerülhetetlen vereséget az ellenséges katonai túlerővel szemben. Szem- és fültanúja volt a politikai és katonai körökben dúlól és csatározásoknak a hogyan

tovább kérdésében. Jól ismerte a vezető politikai személyiségeket és a katonai vezetőket. Személyesen tapasztalta a politikai és katonai vezetésben az intrikákat, a széthúzást, az ellentéteket, amelyek tragikusan beárnyékolták a forradalom utolsó hónapjait.

Az utolsó időszakban a magyarországi katonai nevelőintézetek főnökének nevezték ki. Az események drámai alakulása következtében végigélte a kormány és a hadügyminisztérium Szegedre, majd Aradra való telepítését.

Kiss Károly honvédezredesi pályafutása az 1849. augusztus 13-i világosi fegyverletétellel ért véget.

MŰKÖDÉSE
AZ ABSZOLUTIZMUS IDEJÉN
(1850–1866)

1849. augusztus 26-án a fogoly tábornokokkal, törzs- és főtisztekkel együtt Aradra szállították Kiss Károlyt is, akinek életében drámai szakasz kezdődött el. Cs. kir. rendkívüli haditörvényszék elé állították. 1849. szeptember 21-én készítette el a hadbíróság Kiss Károly „Összefoglaló kihallgatásának” jegyzőkönyvét, amely tartalmazta a polgári forradalom és szabadságharc alatti tevékenységét.

Az Aradon levő foglyok megbeszélték, hogyan fognak védekezni a hadbíróság előtt. Kiss ezt szem

előtt tartva a kihallgatás során elmondta, hogy 1848 márciusától 1849 augusztusáig milyen beosztásokat töltött be és milyen kinevezések alapján. Vallomását olyan dokumentumokkal igazolta, amelyek bizonyították, hogy mindig törvényesen járt el. Joggal hivatkozott arra, hogy kinevezéssel került a törvényes magyar nemzetőrséghez és hadsereghez, és mivel esküt tett a magyar alkotmányra, köteles volt a honvédsereg sorai-
ban maradni. Hogy a felségsértés büntettségében ne mondassák ki bűnösnek, azt vallotta, hogy nem értett egyet az április 14-i trónfosztással és hadügyminisztériumi beosztásából mint hozzátette: „sa-

ját gyengeségem miatt nem tudtam távozni és azután az ár magával ragadott . . . ezért osztoznom kell bajtársaim sorsában.”

A kihallgatást az aradi cs. kir. rendkívüli hadbíróság 1849. szeptember 21-én lezárta, de az ítélethozatalra még várni kellett mert, előbb a fogoly tábornokokkal akart Haynau végezni.

Végig kellett szenvedniük a honvédtábornokok 1849. október 6-t vértanúságát és Kazinczy Lajos ezredes 1849. október 25-i agyonlövését.

Kiss Károly és még tizennégy ezredes és alezredes társa felett az aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék 1849. november 5-én

hozott ítéletet. Kiss az ítéletben harmadik helyen szerepel. A Haynau által jóváhagyott ítélet szövege így hangzik:

„Kiss Károly nyugállományú százados vádlott urat csekély befolyása, de veszélyes tevékenységéért az osztrák hadseregben viselt tiszti rangjának, nyugdíjának és vagyonának elvesztése mellett 10 évi várfogsággal büntetendő...”

A börtönbüntetéséből 8 hónapot töltött le, amikor 1850. július 9-én — mivel az 1848 előtt a cs. kir. hadseregből kilépett tisztek amnesztiában részesültek — fogságából kiszabadult. De alig érkezett a fővárosba, a cs. kir. pesti haditörvényszék a forradalomban és a

szabadságharcban kompromittált
akadémikusokról — köztük Kissről
is — 1850. július 20-án listát állított
össze az esetleges eljárás céljából.

Az abszolutizmus idején Kiss
Károly Pesten, Szép utca 3. szám
alatti lakásában visszavonultan élt,
de tudományos célkitűzéseit és
politikai nézeteit nem adta fel.
Mindennapjait nehezítették az a-
nyagi gondok. Megélhetését az
500 pengőforint hadtudományi
rendestagi fizetéséből és írásainak
tiszteletdíjaiból fedezte.

Első nyilvános fellépése 1851.
március 17-én, az Akadémia mate-
matikai és természettudományi
osztálya részére tartott kisgyűlésen
volt. A *Hadi történelem elmélete*

című előadásában kifejtette pozitívista nézeteit a hadtörténetírásról. Hadtörténész munkássága mellett lefordította Károly osztrák főherceg, *Strategia alapelvei* című művének első kötetét.

Kiss 1854 és 1862 között az Akadémián előadássorozatot tartott, olyan témákból, amelyekben a függetlenség eszméjének ébrentartását, az önálló hadügy és a nemzeti hadtudomány jelentőségét emelte ki, egy-egy XV. és XVI. századi hadjárat vagy ütközet hadtörténeti megrajzolásán, elemzésén keresztül.

A sort az 1854. február 27-i kisgyűlési értekezésével — *A várnai ütközet stratégiai (hadtani) szem-*

pontból — nyitotta meg. Előadásának tárgyát indokolva megállapította, azért vizsgál „mindig csak gyász-harczeseteket”, mert a vesztet ütközetekből, csatákból a nemzet és a jövő számára pozitív tanulságok vonhatók le. Kiemelte a legfontosabbat, a nemzet élni akarását, és felhívta a figyelmet a tudományok, a hadtudomány szerepére a történelem alakításában.

Az Akadémia konzervatív vezetése ekkor már bírálta a függetlenségi célokat szolgáló hadtörténelési munkásságát.

Az MTA felhívására 1855. október 22-én beszámolt 1847–1855 *években a tudományok körüli munkálkodásaimról*. Ebben külön kie-

meli: „... részt vettem az 1848-ban az országos nemzetőrségi tanács megrendelésből kiadatott több kötetnyi kötelező és fegyver oktatási szabályoknak kidolgozásában a gyalog és lovas nemzeti őrs és honvédsereg számára.” Ennek a tevékenységnek ily módon való jelentése az Akadémiának bátor állásfoglalásnak számított. Nem tagadta meg 48-as szerepét, és tudományos munkának tekintette a katonai szabályzatok kidolgozását. Szükségesnek tartotta, hogy az Akadémia ismerje meg, illetve inkább ismerje el az 1848–49-ben kifejtett szabályzatírói tevékenységét.

1856. július 21-én a nándorfehérvári diadal 400. évfordulóján

az Akadémián felolvasta *Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár és Szerbországban 1454-ben, s Nándorfejérvár fölmentése a török táborozástól 1456.* című hadművészettörténeti értekezését. Ebben éles bírálatot gyakorolva állapította meg: „Nincs érc emlékszobra a két magyar hazában a nagy hősnek. Bűne volt ez nemzetünknek mindig, hogy kegyelettel nem viseltetik elhunyt nagy fiai iránt . . .”

A 64 éves Kiss Károly továbbra is ápolja kapcsolatait kortársaival és a fiatalabb tudós nemzedékkel. Szontagh Gusztávhoz fűződő híres barátsága sem lanyhult. Nagy veszteségnek tekinti, hogy a már hosszabb ideje súlyos beteg Szon-

tagh, legjobb tudós és katona barátja 1858. június 7-én meghalt.

1861 nevezetes esztendő volt számára. Hosszú huzavona után megjelent az Akadémia megbízása alapján magyarra fordított nagy jelentőségű hadtudományi munkája, *A strategia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva Károly austriai főherczeg által*, első kötete.

1862-ben szerepelt Kiss utoljára nyilvános előadással az Akadémián.

1863-ban még folytatta hadtörténeti kutatásait, részt vett az akadémiai munkálatokban, anyagot bírált és levelezett. De hetvenedik életéve betöltése után fizikai ereje gyengülni kezdett, szellemi

elevensége csökkent, munkakedve lankadt. 1865-ben Szeged városa országgyűlési képviselőnek akarta megválasztani, de megköszönve a bizalmat arra kérte a szegedieket, hogy „bizalmukat erőteljesebb egyénre ruházzák át, különösen olyanra, ki a haza javát előmozdítani leginkább meghivatott”.

Betegsége miatt már nem tudott megjelenni 1865. december 9-én az Akadémia új épületének felavatásán. Élete elkomorult, de szinte az utolsó percig, 1866. február 17-én bekövetkezett haláláig dolgozott. A lapok Kiss Károly elhunytát gyász hírben közölték.

A Fővárosi Lapok 1866. február 21-i számában méltatta Kiss Károly

munkásságát. Az emlékező sorok befejező mondata megjegyzi: „Ő nevezetes hadtudományi s egyéb könyv-gyűjteményt hagyott hátra, melyet az Akadémiának kellene megszerezni.” Kiss Károly 1854. október 29-én Pesten kelt végrendelete, melyet 1866. február 22-én hirdettek ki — 4. pontjában könyveiről így intézkedik: „Jól tudom azt, miszerint a könyvgyűjteményt épségben tartani, vagy még gyarapítani is nincs minden ember hivatva, úgy nincsenek talán barát-ném gyermekei sem, azért megkérem őt, a könyvgyűjteményt ajándékozza vagy a Magyar Akadémiának, vagy a Nemzeti Múzeumnak azon megjegyzéssel, hogy

az, az ő és az én emlékezetemre a könyvek együtt tartassanak, szét ne oszlattassanak, így a mint a könyvgyűjtemény van, bír kevés beccsel, szét darabolva mit sem ér.” Kiss Károly könyvei — ugyan nem külön gyűjteményben — ma is az Akadémia könyvtárában találhatók.

Az Akadémia 1866. február 20-án búcsúztatta. Az emlékbeszédet Toldy Ferenc tartotta meg. „Ez emlékbeszéd után az elnöklő Kubinyi Ferencz indítványára elhatározzák, hogy az arczképét az Akadémia elhunyt tagjai közé fogják függeszteni.” A Magyar Tudományos Akadémia 1867. évi nagygyűlése január 31-i ülésén Arany

János titoknoki jelentésében még egyszer megemlékezik arról, hogy 1866. február 17-én „Kiss Károly matematikai osztálybeli rendes tagot, a hadtudományoknak Akadémiánkban egyik, majdnem egyedüli művelőjét kellé elbocsátanunk a halandóság útján”.

TUDOMÁNYOS ÉLETMŰVE

„Ő egy új irodalmat kezdett köztünk — a hadit — megalapítani” — fogalmazta meg egy mondatba sűrítve emlékbeszédében Toldy Ferenc, Kiss Károlynak, a XIX. század első kétharmadában több mint negyven esztendőn keresztül végzett tudományos munkásságának jelentőségét.

Kiss Károly tevékenységével nem nőtt nagy hírnévre szert tett kortársai fölé, mégis mindenki tisztelte. Széles körű műveltségét, írói tehetségét, lendületes tudományszervezői tevékenységét és

óriási munkabírást nagy elismeréssel vették tudomásul, és minden fenntartás nélkül sorolták a kor nagyjai közé.

Érdekes és színes egyéniség volt. Tudós felkészültség és a megoldandó problémákkal küszködő belső feszültség jellemezte. Mohón szívta magába korának új ismereteit. Közreadott munkáit progresszív polgári nézetek hatják át.

Kiss Károly egyszerre volt alkotó és befogadó személyiség. Sokoldalú érdeklődő, akit a legkülönbözőbb tudományok foglalkoztattak. Tevékenységének reális talaja azonban a hadtudomány volt.

Mint hadtudós bontakozott ki a legteljesebben. Követni tudta kora

hadtudományának dinamikus változásait és megértette a legfontosabb törvényszerűségeket, fejlődési tendenciákat. Nagy tehetséggel választotta tanulmányai tárgyává a politikailag is időszerű hadtudományi és hadtörténeti témákat. Kutatásaiban és írásaiban sohasem vált egyoldalúvá. Katonai szakírói munkálkodásának legfőbb erénye az volt, hogy gyakorlati tapasztalataiból és elméleti megállapításai-ból írásaiban szintézist tudott alkotni.

A kor tudományos színvonalán alkotta meg munkáit. Hadtudományi irodalmi munkássága megkezdésekor, 1825-ben még „ábrándozónak” tekintették, és sokan fel-

tették neki a kérdést: „Minek ez nekünk? Hasznukat veheti-e valaha ez igyekvéseknek a magyar?” A feleletet még Kiss Károly életében az 1848–1849-ben szabadságharc adta meg. A nemegyszer tapasztalt részvétlenség azonban nem csüggesztette el, hanem vezető szerepet vállalt a hadtudomány hazai honosításának nehéz és hálátlan feladatában.

A történelem igazolta, hogy Kiss Károly, ha szerényebb szerepben és módon, de egyike azon keveseknek, akik Zrínyi Miklós hadtudományi munkásságának folytatói. A XIX. század első kétharmadában ő a kezdeményezője a magyar hadtudomány újjáélesztésének.

Kiss Károly minden vonatkozásban nagy példaképének tekintette a „Zrínyieket”, akik „Hazavédők”. Nem lankadó érdeklődéssel tanulmányozta Zrínyi Miklós gazdag életművét.

A XIX. században ő a Zrínyi-hagyomány igazi hordozója, aki korán felismerte, hogy a magyar nyelven művelt tudományok, így a hadtudomány is nemzeti ügyé válva a polgári átalakulást, a függetlenség megteremtését szolgálja

Ha áttekintjük a korabeli folyóiratokat, lapokat és más kiadványokat, azokban számos hadtudományi és hadtörténeti értekezést, cikket és fordítást találunk Kiss tollából. Igaz, ezeknek a munkák-

nak és publikációknak a többsége nem veheti fel a versenyt az európai, elsősorban a német és francia szerzőknek a polgári hadtörténelem és hadtudomány fejlődését meghatározó, a hadügy új törvényszerűségeit feltáró és a burzsoá hadtudományban máig is élő, nem egy axiómát megteremtő munkásságával; ám Kiss Károly a magyar hadi műnyelv, hadtudomány és hadtörténet egyik kiemelkedő művelője és egyik leghatásosabb népszerűsítője volt hazánkban a XIX. században. Ezért életműve beletartozik abba a nemzeti függetlenségért, a társadalmi haladásért és a tudományos fejlődésért folyó hatalmas áramlatba, amelyet

a XIX. századi hazai progresszió különböző eszközökkel és különböző fokon munkált.

HADI MŰNYELV

Hadi műnyelvünk fejlődése a XIX. század elején vett nagy lendületet, amikor más tudományágak nyelvét is magyarosítani kezdték.

Kiss Károly, 1825-től megjelent műveiben és fordításaiban, tudatosan alkotta a magyar hadi műszavakat. Kazinczy Ferenc igen jelentősnek tartotta Kiss Károly magyar katonai nyelvújító munkásságát és elismeréssel adózott a hadtudomány magyar nyelven való mű-

veléséért. 1829. május 27-i, Pestről keltezett levelében beszámol arról, hogy kiket ismert meg a tudományos életből: „Itt először Thaiszt, Fő-Hadnagy Kiss Károly, Prof. Imre és Bugát Urakat, kik tudományukat magyarul dolgozzák.”

Ebben az időben a különböző kiadványokban és a sajtóban már szép számmal találkozhatunk a német katonai műszavak magyar megfelelőinek megalkotására és körülírására irányuló jól vagy rosszul sikerült próbálkozásokkal. Ezekkel kapcsolatban állapítja meg Kiss a Felső-magyarországi Minerva 1829 júliusi számában megjelent, *Napóleonnak a háborút illető alaprendszabásai* című munkájában:

„Egyébbberánt vigyázunk a katonai hivatalok és dolgok nevei megmagyarosításában . . . Majd egyszer ha időm, s helyezettésem engedi, a hadi-tisztségek nevökről, és a haditudományban előforduló mesterszavakról, egy bővebben eszméttető szótárt szándékozok kiadni.”

A fenti sorok egyértelműen bizonyítják, hogy a reformkorban ő *volt az első*, aki szükségesnek tartotta egy hadtudományi műszótár elkészítését és közreadását.

Az igazán céltudatos és szervezett kísérlet a magyar katonai nyelv új hadtudományi szavakkal való bővítésére a Magyar Tudós Társaság kereteiben történt meg,

és abban is neki volt kezdeményező, vezető szerepe.

Az Akadémia első nagygyűlésén elhatározta egy általános magyar nagyszótár összeállítását. E terv végrehajtásának előmunkálataiként indult meg a szakszótárak, így egy matematikai szótár kiadásának előkészítése. Az Akadémia akkori hivatalos nézete szerint a hadtudomány a matematikához állt a legközelebb, ezért a hadi műszavakat a matematikai szótárnak kellett tartalmaznia.

A Magyar Tudós Társaság július 9-i levelében szólította fel a munka elvégzésére Kisst, aki 1831. október 10-i levelében a titoknaknak megírta: „... nem vagyok ugyan

idegen az előmben kitűzött katonai osztályban a műszavak szerkesztésén munkálkodni, a mihez én már hozzá is fogtam.”

1832. augusztus 18-i leveléhez mellékelve küldte meg az Akadémiának a kéziratárban ma is megtalálható *Kiss Károlytól A hadi szótárhoz* — 1832 című, mintegy 1750 kifejezést, szót felölelő munkáját. Indokoltnak tartotta, hogy a következő magyarázatot fűzze kéziratához: „A fekete betűkkel írottak már ezelőtt is voltak közönséges használatban, a veressel ellenben a tőlem vagy újonnan kigondolt, vagy a tárgyhoz alkalmaztatott új kifejezések.” Meg kell jegyezni, hogy a szavak

mintegy egyharmadát újonnan alkotta.

A kisgyűlés 1833. október 1-i ülése újra foglalkozott Kiss Károly hadi műszóalkotói tevékenységével, mivel a „régebben beküldött hadtudományi műszótárához pótlékot küld, mely a katonai tüzi fegyverek részei magyar neveiket foglalja magában”. Az ülés elrendeli, hogy azokat a kiadásra kerülő szótárban a megfelelő helyekre sorolják be. A Magyar Tudós Társaság 1834 elején közrebocsátja a *Mathematikai Műszótárt*, Kiss Károly azonban csalódva vette kezébe a megjelent szótárt, mivel katonai kifejezéseinek jelentős részét nem találta meg benne.

Némi elégtétellel vette tudomásul, hogy a Magyar Tudós Társaság által 1835-ben közreadott *Magyar és német zsebszótár Második, vagy német—magyar részében* és az 1838-ban megjelent *Első, vagy magyar—német részében*, melyet barátai Toldy és Vörösmarty szerkesztettek, hadi műszavaiból is sokat felhasználtak.

1836. július 15-én benyújtotta *Bonyhádi Perczel Móricz Várbeli erősítés* című kéziratának bírálatát az Akadémiának, amiben ismételten rámutat: „Ajánlatom tehát, hogy felszólíttassanak katona tagjai társaságunknak, mindegyik adja be összegyűjtött hadi műszavait, mert e tekintetben se a mathema-

tikai kötet, se a zsebszótár félig meddig sem elégít ki, hogy a tek. Társaság felügyelése alatt, addig is, még a nagyszótár elkészülend, a hadi műszavak egy különös kötetben javalkép közrebocsájtatnának.”

Harcolt azért, hogy az Akadémia adjon ki egy hadi műszótárt. Küzdelmének eredményeként a kisgyűlés 1838. augusztus 6-i ülésén elhatározta, hogy megbízza „Kiss Károly, Szontagh Gusztáv és Tanárky Sándor ll. tt. küldöttségképen a hadi tudományok terminológiájának együtt készítésére”.

A katonai nyelvújítói munkálatok meggyorsítását az is előidézte, hogy 1839. április 9-én V. Ferdinánd összehívta az országgyűlést,

amely napirendjére tűzte a magyar nyelv ügyét. Az alsótábla július 16-án kidolgozta törvényjavaslatát a magyar nyelv hivatali használatának olyan kiterjesztéséről, amely a hadsereget is érintette volna.

Kiss Károly megértette annak nagy jelentőségét, hogy amikor az országgyűlésben politikai küzdelem folyik a magyar ezredek katonai nyelvének magyarrá tétele érdekében, akkor azt úgy segítheti elő a legjobban, ha katona akadémikus társaival minél hamarabb elkészítik a hadtudományi műszótárt. Ezért igen aktívan bekapcsolódik a hadtudományi műszavak összeállításába és a szótárszerkesztés munkájába.

Tanárky Sándor halála után a kisgyűlés 1840. január 7-i ülése Kiss Károly I. tagot mivel „különben is az elhunynak a munkában segédére volt, annak folytatására felszólíthatni rendelé”.

1840 januárjától áprilisáig szorgalmasan dolgozik a műszótár első részének végleges összeállításán, az összegyűjtött hadi műszavak betűrendbe sorolásán. A szótárszerkesztői munka első ütemét befejezve április végén a kézirat „első részét A—E-ig beküldi” az Akadémiának.

Az országgyűlés is ezekben a napokban, 1840. május 13-án fejezte be munkáját. A magyar nyelvnek államnyelvvé tételét cél-

zó törekvés a kormány ellenállása folytán ismét csak részleges sikert ért el. A katonai nyelv terén nem tudtak más eredményt elérni, mint az 1840. VI. tc. azon rendelkezését, hogy a magyar ezredek parancsnokai a magyar törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezhettek. Kiss kedvét nem vette el a katonai nyelv ügyének ilyen alakulása, tovább folytatta a hadi műszavak alkotását, összeírását és a szótárszerkesztői tevékenységet.

1840 novemberében benyújtotta „a hadi műszótár második részét F—P-ig”, 1841 februárjában pedig a harmadik részét P-től Z-ig.

Az Akadémián pénzügyi nehézségek miatt nagy harc folyt, hogy

milyen munkák kerüljenek ki-
nyomtatásra. A különböző tudomá-
nyágak képviselői között a
publikációs elsőségért folyó vetél-
kedésben az akadémiai hadtudo-
mányi műszótár kiadása háttérbe
szorult.

1842 végétől folyt az országgyű-
lés előkészítése is, melyen a reform-
ellenzék ismét síkra kívánt szállni
a magyar nyelvnek államnyelv
rangjára való emelése érdekében.
Kiss elhatározta, hogy egy ideig-
lenes szótárt ad közre. Az ország-
gyűlés összehívását bejelentő hó-
napban, 1843 márciusában jelent
meg a magyar katonai nyelv fejlő-
dése szempontjából is az első jelen-
tős *Hadi Műszótár*.

A 140 oldalas, nyolcad ívrét nagyságú kiadvány címlapján ez olvasható: „*Hadi Műszótár*. Magyar—németül és német—magyarul. Közre bocsátja Kiss Károly, kapitány s magyar akadémiai rendes tag. Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv. 1843.”

Az előszóban figyelemre méltóan indokolja a szótár megjelentetésének szükségességét: „A magyar akadémia megbízatából, annak katoná tagjai egy magyar hadi műszótáron dolgoznak; mivel pedig az a hadi tudomány és művészség annyi sok elágazatát magában foglalandja: nem lehet az egy pillanat eredménye . . . Addig is tehát, míg a magyar akadémia hadi műszótára

napfényre jövendhet, szükségesnek találtam egy ideiglenit, a közéletben csak a legszükségesebbre szorított hadi műszótárt kicsinyben közrebocsátani.”

Kiss Károly összegyűjtötte a nyelvújítás során mások alkotta szavakat és kifejezéseket, de természetesen nagy számban maga is alkotott jól vagy kevésbé jól sikerült magyar hadi műszavakat. Szótárának a magyar—német része 3534, a német—magyar része 3851 katonai műszót tartalmaz.

A fejlődésében némileg megtorpant hadtudományi műnyelv kérdésével a kisgyűlés 1847. március 8-i ülésén foglalkoztak újra. Ez arra kötelezte a hadtudományi

alosztály tagjait, hogy terjesszenek elő a tennivalókra egy javaslatot. Kiss Károly Korponay Jánossal együtt fogalmazta meg és terjesztette a kisgyűlés 1847. május 10-i ülése elé *A hadtudományi alosztály javaslata a megalapítandó műnyelv tárgyában* című indítványt.

A kisgyűlés a tervezetet elfogadta, és utasította a titoknoki hivatalt, hogy Kissnek és Korponaynak az akadémiai levéltárában „meglevő minden hadtudományi műszögyűjteményt használás végett kiadja”.

Kiss Károly szótárakban és egyéb kiadványaiban meglevő szó- és kifejezésanyaga többé-kevésbé ismert volt a közhasználatban, de

csak a szabadságharc alatt került be a nyelvi gyakorlatba, állta ki a próbát és vált szélesebb körben elterjedtté. Ha megvizsgáljuk katonai műszavainkat, nem egy olyan szót és kifejezést találunk, amelyet Kiss Károly alkotott vagy gyűjtött több mint másfél évszázaddal ezelőtt. Ezeket a szavakat ma mindenki használja, aki magyarul beszél, ír és olvas.

Kiss Károly legismertebb szava a honvéd. Ezt Kisfaludy Károly *Az élet korai* című 1822-ben megjelent verséből — („Nem csügged s honvéd tisztét teljesíti. Míg győz, vagy testhantok közt sirt talál”) — vette át, ahol még a maitól eltérő jelentésben (die Landwehre) sze-

repel, és 1828-tól más, a maihoz közeli értelemben kezdte használni és terjeszteni. 1848-ban pedig ő ruházta fel a ma is meglevő értelmével az új forradalmi hadsereget és katonáját, a *honvédsereg* és *honvéd* szavakkal.

Az *Etimológiai szótár* szerint *honvédelem* szavunkat ugyan Széchenyi István használta először 1831-ben, a *Világ* című híres munkájában („a honvédelem erejét itt ex asse felvenni nem akarom”), de tény, hogy a mai értelemben Kiss Károly használta először 1828-ban, *Napóleonnak a háború illető alaprendszabásai* című fordítása 75. alapszabályát magyarázó jegyzetében, amikor leszö-

gezte: „A *honvédelem* a polgári kötelességekkel légyen egybe kapcsolva.”

Kiss a korábbi magyar nyelvfejlesztés legjobb hagyományait követve alkotta meg hadi műszavait. Ám ma is használatos katonai műszavai a nyelvi szótárakban alig szerepelnek, illetve másnak tulajdonítják megalkotásukat.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára első kötete a *csatár*, a második kötete a *járőr*, a harmadik kötete az *őrs*, *tüzér* és a *vágta* szavakat ismeri el csak Kiss műszavának. A szótár összeállítóinak figyelmét elkerülték Kiss Károlynak 1825-től megjelent munkáiban található új hadi műszavai és az 1832-ben

az akadémiai nagyszótár számára beküldött kéziratot szóanyaga.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában tévesen mások alkotásának tekintik következő műszavait: agharczos, aknász, alattas, gerilla, gyujtacs, hadászat, hadastyán, hadilábon, harczias, lőtér, lövonal, önkéntes, parancsnok, támaszpont, utóhad és utóvéd.

Érdekes nyelvészeti feladat lenne a Kiss Károly 1825-től megjelent munkáiban alkotott és felhasznált hadi műszavait nyelvtörténeti és etimológiai szempontból kigyűjteni, számba venni és megvizsgálni. Műveinek tanulmányozása alapján annyit meg lehet állapítani, hogy igen kifejező hadi műszavakkal

ábrázolta és elemezte a hadseregeket, a háborúkat, a hadi cselekményeket, a hadművészeti jelenségeket és hadtudományi törvényszerűségeket.

Kiss Károly katonai nyelvújítói és hadi műszótáralkotói tevékenysége máig érezteti hatását a köznapi katonai nyelvben és a hadtudományi gondolatokat tolmácsoló hadi műszavainkban.

HADTUDOMÁNY

A XIX. század első fele magyar hadtudományának fejlődéstörténetében Kiss Károly írásaival és tudományszervező tevékenységé-

vel kiemelkedő, vezető szerepet játszott. A hadtudomány korabeli, nem nagy létszámú magyar művelői közül ő volt a legtermékenyebb katonai szakíró és hadtudományi műfordító.

A társadalmi, politikai és tudományos igényeknek megfelelően munkássága két vonalon indult el. Egyrészt időszerű hadtudományi munkákat ültetett át magyar nyelvre szinte a hadtudomány minden ágából, többségében azonban a hadművészet területéről; másrészt eredeti írásokat és ismertetőket adott közre.

1826-ban jelentette meg *Az Ó és Újkor Csatarendje* című munkát azzal a megjegyzéssel, hogy „most

dásait azonban a Kiss által nagyra értékelt ferde harcrend sem tudta véglegesen megoldani. Erre csak a francia polgári forradalom hadművészete vált képessé.

Kiss Károly egy korabeli, igen vitatott harcászati kérdésről és harci eszközről adta közre a Felső-magyarországi Minerva 1826 októberi számában *S-s Ur ideái a Gyalogságnál a Dzidának használhatóságáról* című munkáját. Ebben megállapította, hogy az állandó hadseregben, a gyalogságnál nem kell újra rendszeresíteni a lándzsát. Ám „ha a dzida használatását a linea seregeknél nem akarnánk is vissza-állítani, de a nép felfegyverkeztében nagy nyereség lenne.

Egy Status gyakran juthat olly állapotba, mellyben számos tüzi fegyvereket készítenek sem ideje, se költsége nincsen, de dzidát igen könnyen; szükségből mindegyik vas-villát arra lehet fordítani". Ez volt a polgári forradalom és a függetlenség védelmében életre hívandó népfelkelés szempontjából talán a legfontosabb tanulság, amelyet Kiss levont a lándzsa újkori harcászati szerepéről vitaírásában.

Kiss Károly hadtudományi munkásságának egyik kiemelkedő teljesítménye volt a *Maximes de Guerre de Napoleon* című könyv magyarra fordítása és a napóleoni elvekhez fűzött megjegyzései. Kissnek ez a munkája *Napóleonnak a*

háborút illető alaprendszabályai címmel hét részben jelent meg, 1828 szeptemberétől 1829 júliusáig, a Felső-magyarországi Minerva hasábjain. Kiss Napóleon 78 maximája közül 32-höz fűzött hadművészeti megjegyzést, amelyek kiegészítést, magyarázatot, de számos esetben alkotó hozzáadást jelentettek a napóleoni hadviselési elvekhez.

A Napóleon alapelveihez fűzött megjegyzéseiből körvonalazódik az a kísérlete, hogy a hadművészet legfontosabb szabályairól saját elméleti rendszert alkosson. Ennek a rendszernek fő pillérét a napóleoni alapszabályok képezték, mert véleménye szerint „azok csalhatatlan

igazságokon épülnek és a hadviselőket győzedelmekre vezetik”.

Kiss Napóleon tanítása alapján a hadtörténetet a katonai gondolkodás bővízü forrásának tekintette, és a hadtudományt a hadtörténethez vezette vissza. Elfogadta a napóleoni hadművészet elveit, de hadtörténeti példáin keresztül érzékeltette, hogy a háborút nem csak a hadseregek, hanem a népek is vívják, és ezért kimenetelét nem lehet egy-két csatával eldönteni. Kiemelte a napóleoni hadművészet olyan fontos szabályait, mint az erő összpontosítását és az ellenséggel szembeni fölény megteremtését a fő irányban, a gyors tevékenységet és a manőverezés egyszerű-

ségét, az áttörést és átkarolást, a bátor és lendületes támadást, a különböző fegyvernemek együttműködését és harcrendjét, a hadtestek és hadosztályok alkalmazásának jellemzőit, a meglepésre törekvést, a ne csináld azt, amit az ellenség szeretne, és még számos hadászati és harcászati elvet.

Kiss hadművészeti megjegyzéseiből azonban az is kiderül, hogy rendszerének kiépítéséhez mint fontos alkotó elemeket felhasználta a Napóleon alapelveitől sok vonatkozásban eltérő Bülow, Károly főherceg és Jomini műveiben kifejtett hadtudományi tanításokat és tételeket. A bülowi elvek közül mindenekelőtt elfogadta a had-

műveleti vonal teóriáját és a tömeg-
hadsereg szerepéről kifejtett gon-
dolatot. Károly főherceg tanításai
közül a hadvezér tulajdonságairól
és szerepéről, a nép és a hadügy
kapcsolatáról, a hadsereg erkölcsi
erejéről, a parancsnokok képzett-
ségének jelentőségéről kifejtett
szabályokat. Jomini tételeiből a
háború erkölcsi tényezőiről, a nép
és hadsereg katonai szelleméről,
a katonai fegyelemről, a katonai
erényekről és a hadvezér művésze-
téről szóló elveket.

Kiss Károly elméleti rendszeré-
nek végül fontos összetevő és alko-
tó elemei voltak Napóleon és a
neves katonai teoretikusok nem
egy szabályát vitató és tovább-

fejlesztő saját elvei. Különösen azok a jegyzetei értékesek, amelyek a napóleoni hadászat és harcászat több alapelvét — kis erejű ellenséget sem szabad lebecsülni, szárnyak biztosítása, folyamátkelés, várvédelem stb. — új megvilágításba helyezték. Hadtudományi megjegyzéseiből talán az egyik legeredetibb gondolatsora a háború és a hadviselés erkölcsi és pszichológiai tényezőinek bemutatása. A honvédelem, a „Nemzet gondolkodása”, a „nemzet hadász szellem” a hazaszeretet, a nemzet és a hadsereg kapcsolata, a polgár és a katona viszonya, a hadi szónoklat, a szolgálati idő, a tisztikar tulajdonságai szerepének korszerű felvázolása.

1832. március 10-i levelében elsőnek javasolta Károly főherceg 1806 és 1813 között 8 füzetben megjelent — *Beyträge zum practischen Unterricht im Felde für die Officiers der Österreichischen Armee* (Adalékok a gyakorlati harcképzéshez az osztrák hadsereg tisztjei számára) című munkájának lefordítását. A második fordításnak Georg Hauser *Abhandlung über die Befestigungskunst zum Gebrauche der k. k. Ingenéieurs Akademie.* (1–2. kötet, Bécs, 1826. — Az Erődítmésművészet kézikönyve a cs. kir. Mérnök Akadémia számára) című művet javasolta.

Ez a két munka a korabeli hadművészet legfontosabb alap-

tanításait, főleg harcászati elveit és eljárásait foglalta össze.

A II. nagygyűlés március 12-i ülésén olvasták fel „Kiss Károly 1. tag levelét, melyben két a haditudományt illető jeles munka ajánlatik fordítás végett” és „határozásba megyen, hogy ezen két munka is, melynek elseje fordítását ugyan Kiss Károly 1. tag vállalja, a többi fordítandó munkák közé menjen”.

1837. augusztus 29-én jegyzi fel Kiss a naplójában: „Délután beadtam az akadémiának »Hadi Tudomány gyakorlati példákban« című fordításomat, 5¹/₂ évig dolgoztam rajta.” Szontagh Gusztáv 1838. július 30-i bírálatában kifejtette: „Ezen munka Károly Fő-

herceg generalisz munkássága óta az ausztriai hadseregben minden hadigyakorlatoknál mint rendszabály használatatik, és teljes ismerete ennél fogva minden tisztnek elkerülhetetlen s a katonai képzésnek lényeges alkatrésze. Áttétele nyelvünkre ezen oknál fogva még sürgetőbb mint a Strategiájé, mely tulajdonképen csak a hadvezérek tudománya.”

Kiss fordításáról az 1838. augusztus 6-i kisgyűlés úgy döntött, hogy javasolja kiadását. Sajnos a munka nem jelent meg és eddig kézírata sem került elő.

1839-ben kezdte közreadni a *Hadi alapszabályok gyűjteménye (Mras Károly után németből)* című

munkáját. Ez nem egyszerű fordítás volt csak, mert Kiss a 260 pontba szedett szabályokban újra kifejtette nézeteit a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról.

A gyűjtemény összeállításakor főleg két híres katonai teoretikus — Károly főherceg *A hadászat alapelvei az 1796-os németországi hadjárat alapján* (Bécs, 1813) és Carl von Clausewitz *A háborúról* (Berlin, 1832—1833.) című műveiből merített. Különösen Clausewitz munkája gyakorolt óriási hatást Kiss Károlyra. Ez érthető volt, mert a burzsoá hadtudomány máig sem alkotott olyan művet, amelyben ilyen részletesen fejtették volna ki a háború legáltalánosabb szabályait és a

háború filozófiáját. Kisst is magával ragadta a clausewitzi koncepció és elméleti rendszerét továbbépítve gyűjteményében a háború és a politika, a hadtudomány és a hadművészet clausewitzi alapszabályai összefoglalására és néhány elemének továbbfejlesztésére tett kísérletet.

Kiss a clausewitzi tételt módosítva, a hadművészet szerepét erősen eltúlozva azt vallja: „A harczművészet alapja minden politikai hatalomnak, a tudományok legszükségesebbike, mivel csak ennek oltalma alatt virágozhat minden más tudomány.”

Felismeri, hogy a háború nem egyetlen aktusból, egy csapásból, hanem egy sor, egymást követő,

egymással összefüggő és egymást feltételező összeütközésből áll. „A háborúban egy győzelemről másakra törekvés soha se szűnjék meg. Minden lépés nyisson utat több újabbakra, hogy így minél előbb az emberi nemet ezen rettenetes csapástól: t. i. a háborútól fölmenthessük.” Kiss dialektikusan olyan jelenségként vizsgálta a háborút, amely állandó mozgásban van, és szorosan kapcsolódik más társadalmi jelenségekhez.

A háború anyagi feltételeit összefüggésbe hozta az erővel és eszközökkel, a hadsereggel és a fegyverzettel. Sőt, meghatározása szerint az államok, a „birodalmak harczereje a fegyveres népben, és

ennek kiegészítő kútfejében; úgy-
mint: a néptömegben és a nemzeti
gazdaságban áll”.

A clausewitzi tanítás alapján ő is
azt állította, hogy a háború a bi-
zonytalanság és a véletlen területe:
„Háborúban a szerencse változása
a legélénkebb kiszámítás mellett is
alája van vetve a véletlennek.” E
szerint minden háborús számvetés-
be beleszól a különböző lehetősé-
gek és valószínűségek, a szerencse
és a balsiker játéka, amelyben csak
a nagy szellemi és lelkierő, a had-
vezér gényusa ismeri ki magát.
Szerinte „igen kevesen vannak,
kiknek elég lelki ereje” van, de
„kiben illy szép tulajdonság van,
harczra termett”.

Döntő szerepet tulajdonított a hadsereg erkölcsi erejének, amikor azt állította, hogy a „háborúban minden attól függ mikép értjük a sereg morális erejét fenntartani”. Clausewitz hatására Kiss igen sokoldalúan mutatta be az erkölcsi tényező jelentőségét a háborúban. Nézete szerint a katonai tevékenység sohasem csak az anyagi erők ellen, hanem egyidejűleg mindig azok ellen az erkölcsi erők ellen is irányul, amelyek az anyagot élővé teszik. A háborúnak élő emberekkel és erkölcsi erőkkkel van dolga: „A háború a nemzet legélénkebb tehetségének megfeszítésén, és a legnagyobb erő kifejtésén alapszik.” Azt állította, hogy a „bizo-

nyossággal kiszámítandó siker a háborúban mindig a hadvezér bölcsességétől és a hadinép önbecse értékétől függ”.

Kiss erkölcsi tényezőként a hadvezér tehetségét, a hadsereg hősiességét és a nép lelkiületét értette. Mint ahogyan Clausewitz, úgy Kiss sem tudta megnyugtató módon meghatározni az erkölcsi tényezők szerepét a háborúban, de önmagában az a tény is nagy érdeme, hogy egyáltalán felvetette ezt az igen fontos hadtudományi problémakört.

Clausewitz szerint a katonai elmélet megnevezésére a helyes szóhasználat még nem alakult ki. Helyesebbnek tartja, ha hadművészetéről beszélnek, mivel a tudo-

mány célja a tudás, a művészeté a hozzáértés. Nézete az, hogy a művészetre az alkotás és a teremtés, a tudományra a kutatás és az ismeret a jellemző. Ezért a hadügyben nem a tudomány, hanem a művészet az uralkodó.

Kiss a katonai elméletet tudománynak tekintette, és elnevezésében is a hadtudomány kifejezést használta. Állítása szerint a „hadtudománynak kevés és változhatatlan elvei vannak, de mégis azok alkalmazási módjai egymáshoz soha sem hasonlók”, és „csak az érti valóban a hadtudományt, ki a háború tömérdek különféleségű szabályait minden egyes esetekre alkalmazni tudja”.

A hadművészet a clausewitzi tanítás alapján Kiss szerint is hadászatról és harcászatról áll. „Minden hadi vállalat két részre oszlik: elméletire t. i. és anyagira. Azaz a cél, ez a mód. Azaz: a stratégia, és taktika.” Kiss azonban Clausewitz-től eltérő egyéni és sajátos felfogást vallott a hadászatról és a harcászatról.

A hadászat és a harcászat szorosan összekapcsolódnak, időben és térben összefüggnek, ugyanakkor azonban lényegében két különböző tevékenységet jelentenek. Ennek szemléletes bizonyítására kifejti, hogy amint „a lélek a testtel munkál, így függ a stratégia és taktika össze és így az egyik a másiknak szükséges föltétele”.

Kissnek Napóleonhoz és Clausewitzhez hasonlóan az volt a véleménye, hogy harctevékenység fő célja az ellenség fegyveres erőinek megsemmisítése és hatalmának szétzúzása, ezért: „Háború kezdetével célunk az ellenséget hadereje megsemmisítésével akaratumk teljesítésére kényszeríteni.”

Az ellenséget azonban csak harccal lehet megsemmisíteni. Ezért a harcnak igen nagy a jelentősége. A harc eredménye és célja összefüggésben van a háború céljával. A háború lényege a harc, amely lehet támadó és védelmi. A harctevékenységnek ez a két fajtája szorosan összekapcsolódik. Ezt felismerve Kiss szerint: „A harcz mint eszköze a

győzelemnek stratégiailag és taktikaikép támadó és védelmi; a harc e két ellenkező részletének harmóniás egybenkötése helyheztesíti a művészetet felsőbb valójába.”

Clausewitznél már jobban érzékeltette, hogy a háború céljai csak több harc és ütközet eredményeképpen érhetők el. A háború változó jellege miatt nem szabad az általános döntő ütközetet, amelyet a főerők vívnak meg a győzelem érdekében, a háború csúcspontjának tekinteni.

Meg lehet talán kockáztatni azt a megállapítást is, hogy Kiss Károly messzebb látott a kor nagy katonai teoretikusainak a hadművészet felosztásáról és szerepéről vallott né-

zeteinél. A XIX. században axioma-ként fogadták el, hogy a hadászat alapvető feladata valamennyi erő egy időben való összpontosítása az ütközethez, és amikor az ütközet megkezdődik, akkor a hadászat átadja helyét a harcászatnak. A clausewitzi felfogás a hadászat és a harcászat szerepét úgy értelmezte, hogy a hadászat a harcba, a harcászat a harcban vezet. De a hadművészet ágainak a hadászat és a harcászat szerepének ez a felosztása, amikor a napóleoni háborúk alatt megjelent a hadművelet csírája, kezdetleges formája, már elégtelen volt.

A clausewitzi tanítás hatására Kiss Károly is azt vallotta: „A

harczművészetben két fő pillanat van, az ütközetre készülés t. i. és maga az ütközet.” De Clausewitzzel ellentétben a hadászat szerepéről Kiss 1839-es felfogása — „A stratégia az ütközet legnagyobb zavarában se szünjék meg munkálni.” — nemcsak korszerű, hanem tartalmában is helytállóbb. Clausewitz értelmezése szerint a hadászat az ütközet megkezdéséig játszik szerepet, Kiss viszont felismerte, hogy a harcban a hadászat mindvégig jelen van és az ütközetben is vezető, irányító szerepet játszik.

Gyűjteményének közreadásával jelentős mértékben elősegítette a háború, a hadtudomány és had-

művészet legáltalánosabb elméleti alapjainak megértését a korabeli olvasó számára. Nem elégedett meg csak Clausewitz és Károly főherceg tanításainak ismételtetésével, hanem kísérletet tett néhány fontos elv és szabály korszerűbb megfogalmazására, továbbfejlesztésére.

Kiss Károly 1840 végén készítette el hadtudományi rendestagi székfoglalóját *Mi okozta a franczia köztársaság harcnyereségeit? Győzedelmeinek mi adott olly hatalmas befolyású sikert?* címmel, amelyet az akadémiai kisgyűlés 1840. december 14-i ülésén olvasott fel.

A székfoglaló Kiss által fogalmazott tézisei az Athenaeum 1841.

január 17-i számában és a teljes szöveg az Évkönyvek VI. kötetében jelent meg.

Kiss értekezése elismeréssel szólt a francia polgári forradalom vívmányairól, és megállapította, hogy egész Európa egyesült a francia köztársaság ellen. De az győzött a hatalmas ellenforradalmi koalícióval szemben. „Hogyan történhetett ez?” — sokszor és sokan teszik fel a kérdést.

Kiss arra vállalkozott, hogy feltárja azokat az okokat, melyek a francia polgári hadügy fölényét előidézték a többi európai állam hadügyével szemben. Elemzése során rámutatott arra, hogy már szinte minden lényeges tényezőt

feltártak, mégsem könnyű választ adni a francia győzelem okaira. Megjegyezte, hogy már őelőtte is többen írtak erről a témáról, de véleménye szerint elfogadható választ nem sikerült adniuk.

A megvizsgált tényezők Kiss megállapítása alapján csak „némi befolyással voltak” a francia győzelemre, de a valóságos okot másban kell keresni. Azokkal értett egyet, akik a fő okot „nem annyira magában a franczia hadseregben, sem a respublica cselekvése módjában helyezik, hanem azon kívül, egészen idegen anyagokban, t. i. *coalitioban magában keresik*”. E következtetésének bizonyítására felidézte az 1792., 1793. és 1794. évi

hadjáratok alatt az ellenforradalmi koalíció politikai és katonai vezetésében meglevő ellentéteket. Ezek alapján alkotta meg ítéletét, mely szerint: „A franczia köztársaság és hadserege győzött, hanem győzelme a szövetséges seregekben létezett.” Ebben a megállapításban annyi az igazság, hogy a régi feudális rendszer és hadügye törvényszerűen vallott kudarcot az új, a polgári társadalom és hadügyével szemben.

Kiss Károly székfoglalójának témaválasztása igen érdekes, hiszen választhatta volna Mohácsot vagy valami más témát a magyar hadtörténetből. De ő a társadalmi fejlődés, a hadtudomány szempont-

jából is történelmi fordulópontot jelentő francia forradalom hadügyének vizsgálatát, bemutatását választotta. Ez haladó polgári tudományos és politikai állásfoglalás volt. Értekezése hangnemében nem volt ellenséges sem magával a francia forradalommal, sem annak eredményeivel szemben, sőt egyszerre ismertette a forradalom katonai sikereinek forrásait és marasztalta el a feudális hatalmakat és hadseregeiket. Persze, hogy az osztrák hadvezetés súlyos baklövéséről tudott volna még mit mondani, de ezeket a hazai politikai viszonyok hatására, érthető okokból, inkább elhallgatta, illetve közvetett módon csak sejtette.

Mondanivalójának kifejtése során sajátos megoldást követett. Nem dicsérte a francia társadalom hadügyét, bár kifejtette — a forradalmi tömeghadsereg magas erkölcsi-politikai állapota, a tiszti előléptetés, a hadseregirányítás és -ellátás új rendszere, a forradalmi hadművészeti eljárások — fölénye mellett felhozható érveket, hanem a szövetséges ellenforradalmi koalíciót marasztalta el. Ez az eljárás kétségtelenül érdekes és elgondolkoztató. De Kiss ezt az érdekes logikai módszert nagy tehetséggel használta fel arra, hogy a legjobb katonai szakírók polgári hadtudományi tanításai segítségével bebizonyítsa az újkori francia polgári

forradalom hadügyének fölényét a régi feudális rendet képviselő koalíció hadügyével szemben.

A székfoglaló híven kifejezi, hogy Kiss Károly tiszteletre méltó dologra és tetterre vállalkozott: egy függő helyzetben levő és önálló hadsereggel nem rendelkező országban a katonai nyelv megteremtésére irányuló kísérletével párhuzamosan a hadtudományi és hadtörténelmi ismeretek terjesztésére, párosítva azt a nemzeti önismeret igényével.

A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása óta napirenden volt Károly főherceg fő művének magyarra fordítása és kiadása. Kiss Károlyra 1840-ben bízta az

Akadémia a fordítást, de több mint 20 esztendőnek kellett eltelnie, míg az Akadémia pénzügyi helyzete megengedte ennek a híres munkának a közreadását. A burzsoá hadtudomány egyik első és legjelentősebb képviselője volt Károly osztrák főherceg, aki felismerte a francia forradalom eredményeként létrejött előnyöket a hadügyben. 1813-ban megjelent könyvében kifejtette, hogy a háború fő céljai csak döntő csapások révén érhetők el. Nézete szerint a hadművészet lényege a számbeli erőfölény művészi összepontosítása és felhasználása a döntő irányban. A hadtudományt stratégiára vagy hadtudományra és taktikára vagy

harctudományra osztotta. Leszögezte, hogy a hadászat és harcászat szabályai matematikai igazságokra támaszkodnak, ezért állandóak és nem változnak. Meghatározása szerint a háborúnak két fajtája van: támadó és védelmi. Hangsúlyozta, hogy a hadvezér teendőit el lehet sajátítani.

Kiss Károlynak hadtudományi fordításai közül ez volt a fő műve, amely a következő címmel jelent meg: „*A strategia elvei az 1796-i németországi hadjárat előadásával felvilágosítva.* Károly ausztriai főherczeg által. A. M. Tudom. Akadémia megbízásából fordította Kiss Károly, akad. rendes tag.” Az első kötet 1861-ben, a második 1862-

ben, s a harmadik 1863-ban került kiadásra. A klasszikus hadtudományi mű megjelenése jelentős eseménye volt a magyar hadtudományi irodalomnak.

HADTÖRTÉNET

1825-ben jelentette meg Kiss az első hadtörténeti munkáját: *A 37-dik Magyar Gyalog, Mostan a Méltóságos Fő Hadi Vezéri Helytartó Márkus és Batisfalvai Báró Máriássy András Ur nevét viselő Császári Királyi Ezred Történetei* című mintegy 6 ívnyi terjedelmű munkájában ezrede történetét négy szakaszra bontva mutatja be: 1. Az,

ausztriai örökségbeli, a héteszten-
dős és a török háború (1741—1790);
2. A Francia szabad társaság ellen
való háborúk (1792—1804); 3. A
Francia Birodalom ellen való há-
borúk (1804—1812); 4. Európa
szabadságáért viselt háborúk (1812
—1815).

Mindegyik szakaszt a katona-
politikai helyzet leírásával kezdi el,
viszonylag reálisan ábrázolja a
háborúk okait és a hadjáratok tör-
ténetébe ágyazva elemzi ezrede
harcait. Bemutatja az ezred szer-
vezetét, parancsnokait. Szemléle-
tesek a csatarajzai, amelyekben ki-
emeli az egyszerű katonák hős-
tetteit. Munkája egyszerre ese-
ménytörténeti ábrázolás és had-

művészettörténeti vizsgálódás. Kiss művének értéke abban foglalható össze, hogy noha csak a 37. magyar sorsgyalog ezredről ad képet, de az a cs. kir. hadsereg többi magyar ezredeire is jellemző volt.

A műből jól kitapinthatóak haladó politikai nézetei: egyrészt akkor, amikor az elismerés hangján írt a francia polgári forradalom eredményeiről és hatásáról, a „nagy változásokat szülő Revolutio”-ról; másrészt akkor, amikor megbírált a Habsburgoknak azt a politikáját, hogy noha a nemzetiségieket az egyes ezredekben belül nem keverték, de az ezredek rendszeresen más nemzetiség között idegen tartományban állomásoztatták. Ezt

jól szemlélteti a 37. magyar sorgeyalogezred is.

1826-ban egy rövid tényszerű hadtörténeti leírást tett közzé, a török elleni hősi küzdelem egyik eseményét, *Palota Vdrának 1566-diki Sz. Iván havában a Törökkörnyül táborlás alól felszabadulásai* címmel. A budai pasa mintegy 9000 főnyi erővel 1566 júniusában ostrom alá vette Palota várát. Thuri György kapitány 500 katonájával bátran védte a várat, és egy éjjeli rajtaütéssel súlyos csapást mért az ellenségre. A pasa 10 napi sikertelen ostrom után kudarccal vonult el.

Kiss vártörténeti írásai mellett 1827-ben megkezdte a *Magyar*

*Al-Vitézek hősi tettei az újabb idő-
szakban* címmel, 10 folytatásban a
Tudományos Gyűjtemény 1827—
1840-es évfolyamaiban megjelent
hadtörténeti biográfiáinak közre-
adását. Ezzel a művel, mint írta,
„Hazám tudtára botsátom” száz-
hús magyar gyalogos, huszár
közkatona és altiszt nevezetesebb
tetteit, mert a történelemből nem
lehet kirekeszteni a „tömegem-
ber”-t, aki tagja a „Magyar e-
gésznek” és méltó, hogy róla is —
nemcsak az előkelőkről — meg-
emlékezzenek.

A török, a francia forradalmi és
a napóleoni háborúk alatti „ma-
gyar vitézségeknek” a népszerűsíté-
se egyfajta tiltakozást is jelentett

az osztrák katonai függés ellen, és ideológiai hozzájárulást a nemzeti hadügy újjászületésének előkészítéséhez. A katonai hőstettek megrajzolásánál a legtöbb példát a 37. és 62. magyar gyalogezred, a 3. és 6. magyar huszárezred történetéből merítette.

Kiss Károly első hadtörténeti műveiről megállapítható, hogy azok már a legjobb katonai írók példáját követve elemeztek hadtörténeti eseményeket. Írásaiban már kiváltak az előremutató elemek. Ezeknek a munkáknak közreadásával a hadtörténeti múlt megismertetéséhez járult hozzá.

1829-ben tovább folytatta a török elleni küzdelem hadtörténeti

eseményeit feldolgozó cikkeinek közreadását. Tényszerű leírását adja Kőszeg hősi védelmének *Kőszeg védelme Szolimán ellen 1532-ben* című munkája, kiemelve a várostrom lefolyását és szerepét a hadviselésben. Ennél az írásánál jelentősebb az *Egynéhány apróharcz esetek Hazánkban 1598-ban* című műve, amely a török hódoltság területén 1598 áprilisa és júniusa között végrehajtott portyázó hadviselés 10 sikeres vállalkozását mutatja be.

A három folytatásban 1830-ban megjelent *Hadi történetek* című munkájában Kiss Mohács előzményeit vázolta fel; a „Horváth — Dalmata — Bosnyák-országokban

1516-tól 1521-ig esett dolgokat”, majd azt, hogy „II. Szolimán 1821-ben bejön Hazánkba”, valamint Szabács, Zimony, Belgrád bevételét és végül az 1521 és 1525 közötti török hadjáratokat.

A mohácsi ütközet elemzése a csatateren című előadása 1846-ban jelent meg. Ebben kimutatta, milyen politikai és katonai hibák vezettek el Mohácshoz. Érdekes képet rajzol fel a magyar és a török hadseregek jellemzőiről, felvonulásáról és a vezetésről. Részletes elemzés tárgyává teszi a csatateret, a harcrendeket és a csata lefolyásának dinamikáját. Megállapította: „Mohács területe a magyar vitézség egy nagy emlék szobra, ...

álljon emlékezetül az a mostani és későbbi nemzedéknek.”

Egyik legjelentősebb munkája *A hadi történeszet* címmel 1856-ban lett közreadva, amelyben a hadtörténetírás szabályainak megfogalmazására tett kísérletet. Kifejtette, hogy külföldön már írtak „jeles értekezéseket a hadi történeszetről”, de „hazánkban . . . e tárgyról még nem írt senki, de hadi történelmet sem, pedig erre tárgy s alkalom lett volna elég”.

Nagy szerepet tulajdonított a nemzet életében a hadtörténelem szerepének, melyet a valóság bemutatására törekvő pozitív tudományként jellemzett, és fontosnak tartotta, hogy célszerű felfogá-

sát vázolja fel: „Miként kell hadi történelmet írni?”

Leszögezte, hogy a történetíró, de különösen a hadtörténész számára fontos feladat, hogy közérthető műveket alkosson. „Kiviláglik továbbá — írta —, hogy az avatlanok számára más, a szak tudósok számára ismét más történelmet írni teljes alaptalanság lenne. Hadi történelmet kiváltképp per abszolutum csak a hozzáértők számára írhatni.”

A hadtörténeti művek megértéséhez szükségesnek tartotta, hogy „minden polgárnak a hadi tudományt vagy legalább a harcművészetet, mint a religiót, elemeiben tanulnia kellene.” A hadtörténet-

írásnak megvannak a maga törvényszerűségei, elméleti és módszertani alapelvei.

Kiss meghatározta a hadtörténetírás tárgyát is, amikor megállapította: „A hadi történelem tárgya lehet valamely egyes, elkülönített, de magában befejezett harcias esemény; egy vagy több hadjárat, vagy az egész háború; vagy egy egész nemzet összes harcviselése. Az egyes harcesemények sorához tartoznak: a várak megtáborlásai, nagyobb csaták, ütközetek; elkülönített nagyobb hadcsapatok szolgálkozásai, s több efélék.” A továbbiakban részletesen foglalkozott a várostrom, az ütközet, a hadjárat és a háború története

megírásának legfontosabb szabályaival.

„Ami a történetészeti nyelvet illeti — állapította meg —, annak egyszerűnek, világosnak és tisztának kell lenni s mellőzni minden rhetori pöffeszkedést. A történelemnek könnyen felfogható értelme csálhatatlan jele a fenségesnek, a valónak. De a nyelv egyszerűsége mindig összefér a fantázia eleveniségével, mert ennek kelle a történelemnek zománcát megadni, e nélkül az ütközetek előadása hideg és életnélküli maradna.”

Egy egész háború történelmének megírásában a történésznek — szorinte — „a politikában s más államtudományokban is jártasnak kelle

lennie; értse felfogni azon korszak szellemét, mellyről írni akar”.

Határozottan leszögezte: „Egy valódi hadi történelmet, ha nem állítom is abszolúte, hogy csak katona írhat, de hitem az, miszerint csak az írhatja, ki tökéletesen be van avatva a hadügy sokféle ágazó rétegeibe . . . és egészen ismeretes a hadtudomány minden fokozataival.”

Kiss Károly tanulmányában a legpozitívabb polgári történész irányzatok nézeteit elfogadva fejtegette ki elméletét a hadtörténetírás szabályairól. Ezeket figyelembe véve vette vizsgálat alá a XIV—XV. századi törökellenes fegyveres küzdelmeket.

Az akadémiai kisgyűlés 1854. február 27-i és március 27-i ülésén *A várnai ütközet stratégiai szempontból* című értekezését olvasta fel, amely még ugyanabban az esztendőben meg is jelent.

A tanulmány bevezetőjében utalt a hadtörténetírással foglalkozó értekezésére, amelyet az 1444. november 10-i várnai ütközet vizsgálatánál és történetének leírásánál szem előtt fog tartani. Először Várnát és vidékét, tehát a hadszíntért veszi részletes katonaföldrajzi elemzés alá. Ezután áttekinti a várnai ütközetet előidéző történelmi előzményeket, majd rátér a hadjárat sokoldalú vizsgálatára és az ütközet minden lényeges elemének

feltárására. Kissnek sikerült viszonylag reális képet festenie a vereség okairól és Hunyadi szerepéről. Felhívta a figyelmet — itt feltehetően 1849-re gondolva —, hogy a vesztes csata milyen tanulságokat szolgáltatathat a jelen számára.

A kisgyűlés 1855. január 15-i ülésén *Olvasmányok a hadtörténelemből* című értekezését olvasta fel. Ebben a publikált írásában tovább folytatta a hadtörténelem elméletével kapcsolatos gondolatainak kibontását.

Kiss szerint a hadtörténelem nem merül ki csak a fegyveres harcok leírásával, hanem mélyebb vonatkozású részeit is vizsgálni

kell. Ez a stratégia vagy hadtudomány; a taktika vagyis harcművészet, valamint a hadi irodalom, mert ezek is a hadtörténelem fogalomkörébe tartoznak.

Nézete szerint egy hadtörténeti esemény feldolgozásánál a következő kilenc elvet kell szem előtt tartani: 1. a forrásokat; 2. a történelmi és politikai előzményeket; 3. a kiváltó okot vagy okokat; 4. a fegyveres küzdelem színterét földrajzi és stratégia szempontjából; 5. a vezérkarok működését és terveit; 6. a fegyveres harc minden fordulátát; 7. a stratégiai és taktikai mozzanatokat; 8. a hadtörténeti esemény hatását a politikára; 9. a hadtörténeti esemény hatását a

hadügyre. Még megjegyzi, hogy véleménye szerint a hadtudomány egyetemes jellegű tudomány.

Kiss a kisgyűlés 1855. április 16-i és május 14-i ülésein *A nikápolyi ütközet 1396. szeptember 28. a történetészeti elvek alkalmazásául* című felolvasásában már e séma szerint vizsgálta a csatát. Az ütközet történetét öt mozzanatban ábrázolta.

Az 1856. július 21-i kisgyűlésen, a nándorfehérvári győzelem négyszázadik évfordulója napján olvasta fel *Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár és Szerbországban 1454-ben, s Nándorfehérvár fölmentése a török táborításától 1456* című értekezését.

Ez az értekezés sok érdekes elvi és módszerbeli problémát vet fel,

s több figyelemre méltó összefüggést tárt fel. Írói stílusa több mint egy évszázad után is élvezetes, fordulatos és olvasmányos.

Az akadémiai kisgyűlés 1858. július 26-i ülésén egy részét felolvasta a *Rigómezei ütközet hadtudományilag felfogva* című értekezésének, majd 1862-ben még két felolvasást tartott a témából. Az 1448-i rigómezei ütközet hadtudományilag előadva címmel. Ez az utolsó tanulmánya nem jelent meg, de 1862-ben „kéziratban” még megvolt. Eddig még nem sikerült a nyomára bukkani és így tartalmára csak következtetni lehet.

Kiss Károly több mint 40 esztendőn keresztül folytatott katonai szakírói, hadtörténészi, hadtudományi, műfordítói és tudományszervezői munkásságot. Írásai alapján bátran állíthatjuk, hogy hadtudományi nézetei a klasszikus polgári katonai teoretikusok tanításain nyugodtak. Gondolatrendszerének fontos alkotóelemeit képezték a korábbi magyar katonai írók munkái, a magyar hadtörténelemből és a jeles hadvezérek tetteiből levont tanulságok.

Hadtudományi és hadtörténészi munkássága elismerésre és megőrzésre méltó, írásaiban számos, a ma számára is hasznosítható hadtudományi gondolatot találunk.

BIBLIOGRÁFIA

Kiss Károly főbb katonai művei

- A 37-dik Magyar Gyalog Ezred Története.*
Tudományos Gyűjtemény 1825. I. 16—
48., II. 3—24., III. 3—18., IV. 3—35.
- Az Ó- és Újkor Csatarendje.* Tudományos
Gyűjtemény 1826. I. 27—37.
- S-s Ur ideái a Gyalogságnál a Dzidának hasz-
nálhatóságáról.* Felső-magyarországi Mi-
nerva 1826. 910—922.
- Magyar Al-Vitézek hősi tettei az újabb idő-
szakban.* Tudományos Gyűjtemény 1827.
XII. 70—78., 1828. I. 60—66., IV. 57—65.,
VII. 101—111., 1829. II. 75—83., IV.
65—72., 1830. IV. 83—94., XI. 91—101.
1837. XI. 88—95., 1840. VII. 91—101.
- Napoleonnak a háborút illető alap-rend-
szabásai.* Felső-magyarországi Minerva
1828. 1856—1861., 1829. 38—52., 105—
116., 192—208., 293—300., 446—459.,
528—543.

Egynéhány apróharcz esetek Hazánkban 1598-ban. Tudományos Gyűjtemény 1829. VI. 20—31.

Hadi történetek. Felső-magyarországi Minerva 1830. 49—64., 190—204.

Hadtudományi címszavak. Közhasznú Esmerek Tára. I—II. Pest, 1831.

Hadi műszavak. Mathematikai Műszótár. Pest, 1834.

Hadi földképekről és tervrajzokról. Felső-magyarországi Minerva 1836. 16—47.

Hadi alapszabályok gyűjteménye. Tudományos Gyűjtemény 1839. V. 33—44., XI. 80—91., 1841. VIII. 51—61.

Mi okozta a franczia köztársaság harcnyereségeit? Győzelmeinek mi adott olly hatalmas befolyású sikert? Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VI. Buda, 1845. 3—15.

A hadi szónoklatról. Kisfaludy Társaság Évlapjai 1842/43. IV. Pest, 1844. 96—104.

Hadi Műszótár. Pest, 1843.

A mohácsi ütközet elemzése a csatatéren.
A Magyar Orvosok és Természetvizsgá-

lók Pécssett tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Pécs, 1846.

11—16.

Hadi ügyünk a nemzet átalakulása korszakában nagy figyelmet érdemel. Magyar Akadémiai Értesítő 1847/5. 101.

A Magyar Nemzeti Őrseregnek kötelező szabályai. I—V. füzet. Pest, 1848.

A hadi történelem. Új Magyar Múzeum. 1856/I. IV. füzet 222—232., V. füzet 250—264.

A várnai ütközet stratégiai szempontból. Magyar Akadémiai Értesítő 1854/4. 53—72., 1854/2. 76—103.

Olvasmányok a hadtörténelemből. Magyar Akadémiai Értesítő 1855/I. 41—61., 1855/4. 249—312. Különnyomat. Pest, 1855.

Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár- és Szerbországban 1454-ben, s Nándorfejérvár fölmentése a török táborításából 1456. Magyar Akadémiai Értesítő 1856/9—10 505—619. Különnyomat. Pest, 1857.

Hadtudományi címszavak. Egyetemes Magyar Encyclopedia. I—II. Pest, 1859., 1860.

*Károly főherceg : A stratégia elvei az 1796-ki
németországi hadjárat előadásával felvilágo-
sítva. I—III. Pest, 1861., 1862., 1863.*

A Kiss Károllyal foglalkozó irodalomból

TOPERCZER ÖDÖN: Kiss Károly úr alapít-
ványa a magyar nyelv ügyében. Hon-
művész 1835. június 14. 380—381.

SCHÉDEL FERENC: Az igazgató bevezető
beszéde Kiss Károlyhoz. Kisfaludy Tár-
saság Évtapjai. 1842—43. IV. Pest, 1844.
17—20.

KISS KÁROLY: Katholikus Néplap, 1865.
október 19. 331—332.

TOLDY FERENC: Gyászbeszéd Kiss Károly
felett. Összegyűjtött munkái. VI. Pest,
1872. 69—80.

KP.: Kiss Károly és Szontagh Gusztáv
életéből. Vasárnapi Újság 1866. március
18. 127—128.

TIHANYI KÁROLY: Kiss Károly irodalmi
munkássága 1793—1866. Budapest, 1938.

ÁCS TIBOR: Az elfelejtett első katona aka-

démikus — Kiss Károly (1793–1866).
Hadtörténelmi közlemények 1982/I. 26–
58.

ÁCS TIBOR: Tudós és katona. Kiss Károly
élete és hadtudományi munkássága
(1793–1866). Bp., 1982.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda
főigazgatója
Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia
Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné
Terjedelem: 4,6 (A/5) ív+1 db melléklet
HU ISSN 0133 – 1884
86.15285 Akadémiai Kiadó és Nyomda
Budapest
Felelős vezető: Hazai György